

T.C.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARI ANASANAT DALI

"OSMANLI-İNGİLİZ EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN BATI
ANADOLU (EGE BÖLGESİ) HALICILIĞINA ETKİSİ VE
19. YÜZYILDAN BAŞLAYARAK BU BÖLGEDE İNGİLİZ
SERMAYESİ İLE ÜRETİLEN HALILARIN KALİTE,
RENK VE DESEN ÖZELLİKLERİ"

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan

Elvan Anmaç

Tez Danışmanı

Yrd.Doç.İsmail Öztürk

İzmir-1992

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

21398

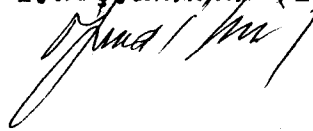
T U T A N A K

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 30.7.1992 tarih ve 12 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 9.maddesine göre Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı yüksek lisans öğrencisi Elvan ANMAÇ "Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Ege Bölgesi Halıcılığına Etkisi ve 19.y.y'dan Başlayarak Bu Bölgede İngiliz Sermayesi İle Üretilen Halıların Kalite, Renk ve Desen Özellikleri" konulu tezini incelemiş ve aday 10.8.1992 tarihinde saat 11.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 50 (elli) dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar da değerlendirilerek tezin Başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

B A Ş K A N

Y. Doç. İsmail ÖZTÜRK

ÜYE

Y. Doç. Elif ÖZPULAT

ÜYE

Y. Doç. Şerife SEZGİN

KISALTMALAR

a.g.e.:Adı geçen eser.

a.g.m.:Adı geçen makale.

bkz.:Bakınız.

cm.:Santimetre.

ev.:eviren.

Dr.:Doktor.

Doç.:Doçent.

m.:Metre.

gr.Gör.:gretim görevlisi.

Prof.:Profesör.

S.:Sayfa.

T.C.:Türkiye Cumhuriyeti.

Yrd.:Yardımcı.

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim 1:İzmir'e yük getiren deve kervanları.

Resim 2:1926 Ticari ve İktisadi İzmir Rehberinde yer alan Çolakzade Halı Şirketi ilânı.

Resim 3:Şark Halı Kumpanyası desen atölyesi.

Resim 4:1926 Ticari ve İktisadi İzmir Rehberinde yer alan Şark Halı Kumpanyası ilânı.

Resim 5:Uşak ekolünün temelini oluşturan ve Lotto halısı diye bilinen bir halı.

Resim 6:Madalyonlu Uşak halısı.

Resim 7-8:Ressamların tablolarında görülen Uşak halıları.

Resim 9:Yıldız Uşak.

Resim 10:Çintemani desenli bir Uşak halısı.

Resim 11:İzmir adıyla çıkış yapan bir Uşak halısı.

Resim 12:Kuşlu Uşak.

Resim 13-14:19.yüzyıl sonu ile 20.yüzyıl başlarında İngiltere ye ihraç edilen Yaprak Uşak'lar.

Resim 15-16:Gördes halıları.

Resim 17:Çakıroğlu halısı.

Resim 18:Asmalı Mescit.

Resim 19:Yılanlı Kula.

Resim 20:Mezarlı Kula.

Resim 21:19.yüzyıl Kula halısı.

Resim 22:İsparta halı fabrikasında yapılmış bir İsparta deseni.

Resim 23:Tefrik işlemi.

Resim 24:Yünlerin taranması.

Resim 25:Fitil yapımı.

Resim 26:İpligin egrilmesi.

Resim 27:Rubia Tinctorum(kökboya)bitkisinin kökleri.

Resim 28:Rubia Tinctorum bitkisinin köklerinin öğütülmüş hali

Resim 29:Doğal boyar maddelerle boyanmış iplikler.

Resim 30:Bir Çin halısı deseni.

Resim 31:Bir Afgan halısı deseni.

Resim 32-33-34-35-36:El halısına uyarlanmaya çalışılmış makina halısı desenleri.

Resim 37:Uşak halısı deseni.

Resim 38:Kula halısı deseni.

Resim 39:On renkle yapılmış bir Uşak halısı deseni.

Resim 40-41:Az renk kullanılarak yapılmış desenler.

Resim 42:Zemini tamamen boşaltılmış bir halı.

Resim 43-44:Zeminde siluet olarak motiflerin tekrarlandığı halı desenleri.

Resim 45:Dejenere edilmiş bir Yıldız Uşak deseni.

Resim 46-47:Serpme çiçekli iki halı deseni.

Resim 48:Efekt çalışması yaparken.

Resim 49:Efekt çalışması.

Resim 50:Efekt çalışması(detay).

Resim 51:İkinci desen(milimetrik kâğıda çizimi).

Resim 52:İlk desen(milimetrik kâğıda çizimi).

Resim 53:Dokunan halı.

Resim 54:Halıdan detay.

TABLULARIN LİSTESİ

Tablo 1:İzmir'in pamuk ihracatı.

Tablo 2:Batı Anadolu'da İngilizler tarafından işletilen madenler-1902.

Tablo 3:1839 yılında İzmir'in ihracat ve ithalatı.

Tablo 4:İzmir Limanı ithakatının Ülkelere göre dağılımı(1877-1908).

Tablo 5:İzmir Limanı ihracatının Ülkelere göre dağılımı(1864-1908).

Tablo 6:1890 yılı İzmir ve çevresi halı Üretimi.

Tablo 7:1890 yılı İzmir ve çevresinde dokunan halıların ihraç edildiği Ülkeler, ihraç miktarı ve değeri.

Tablo 8:1913'de Batı Anadolu halı Üretimi.

Tablo 9:1915'de İzmir'den ihraç edilen halıların değeri.

Tablo 10:19.yüzyıldan 20.yüzyılın başlarına kadar İngiliz sermayesi ile Batı Anadolu'da Üretilen halıların kalite ve boyutları.

ÖNSÖZ

Yaklaşık 2400 yıl öncesine dayanan ve Türk'lerce yapıldığı sanılan Pazırık halısından sonra ele geçen halı örnekleri 13.yüzyıla aittir.Bu da gösteriyorki Orta Asya halı sanatının Batı'ya doğru yayılması Türk'ler aracılığıyla olmuştur.Selçuklu ve Beylikler döneminde Anadolu'da üretim alanı bulan halı sanatı,Osmanlılar döneminde özellikle 17.yüzyılda en parlak devrine ulaşmıştır.

Yöresel farklılıklar 18.yüzyılda Türk halı sanatına çeşitlilik kazandırmış,bu çeşitlilik 19.yüzyıla kadar düzenli ve sürekli olmuştur.15-16.yüzyıldan başlayarak Batı'lı sanatçıların dikkatini çeken Türk halıları ressamların tablolarında yer almış;dolayısıyla Batı'da,Doğu halılarına özellikle Türk halı sanatına büyük bir ilgi uyanmaya başlamıştır.

19.yüzyılın başlarından itibaren endüstrileşmedeki gelişme işçi sınıfının ekonomik gücünün artması Doğu halılarına olan ilginin büyümesine neden olmuştur.Bu ilgide yabancı sermayenin halı sanatımıza girmesine yol açmıştır.

19.yüzyılın ortalarından itibaren İngilizler,halı ticaretindeki kârlılık oranının yüksek olduğunu farkederek öncelikle Batı Anadolu'da,genelde Anadolu'da ucuz emekle üretilip, pahalıya satılan Türk halılarının üretim ve pazarlamasına yatırım yapmaya başlamıştır.İngilizlerin bu yatırımlarıyla 19.yüzyıl sonları ve 20.yüzyıl başlarında Batı Anadolu halı sanatı yeni bir boyut kazanmıştır.Bu olaylar göz önüne alınarak "Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Batı Anadolu(Ege Bölgesi) Halıcılığına Etkisi ve 19.Yüzyıldan Başlayarak Bu Bölgede İngiliz Sermayesi ile Üretilen Halıların Kalite,Renk ve Desen Özellikleri" tez konusu olarak seçilmiştir.

Tez konunun seçiminde ve düzenlenmesinde büyük katkıları olan tez danışmanım Yrd.Doç.Ismail Öztürk'e,tezin hazırlık süresinde teze ilişkin çeşitli konularda düşünce ve önerilerinden yararlandığım Öğr.Gör.Erol Sanıbelli,Öğr.Gör.Öznur Aydın,Arş.Gör.Nuray Kazıcıoğlu ve diğer bölüm arkadaşlarıma,hallinin dokunmasına yardımcı olan Kula Halıcılık A.Ş.ortaklarından Sayın Hayrettin Karagöz'e,tezin bilgisayarla yazımını üstlenen Babama,tüm bu süre zarfında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen Eşime teşekkür ederim.

Elvan Anmaç

Temmuz 1992-İzmir.

İÇİNDEKİLER

	S.No
Kısaltmalar:_____	I
Resimlerin Listesi:_____	II-III
Tabloların Listesi:_____	IV
Önsöz:_____	V-VI
İçindekiler:_____	VII-VIII
Giriş:_____	IX-X

I. BÖLÜM

OSMANLI-İNGİLİZ EKONOMİK İLİŞKİLERİ, BATI ANADOLU'YA
UZANTISI VE İZMİR LIMANI

1.1. Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve 19. Yüzyıldaki Durumu_____	1
1.1.1. 19. Yüzyıl Öncesi Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Tarihi_____	1-8
1.1.2. 19. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkileri_____	8-14
1.2. Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Batı Anadolu'ya Uzantısı, İngiliz Yatırımları ve İzmir Limanı_____	14
1.2.1. Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Batı Anadolu'daki Tarihçesi_____	14-16
1.2.2. Batı Anadolu'ya Yapılan İngiliz Yatırımları ve İzmir Limanı_____	16
1.2.2.1. Batı Anadolu'ya Yapılan İngiliz Yatırımları_____	16-26
1.2.2.2. İzmir Limanı_____	26-29

II. BÖLÜM

İNGİLİZ SERMAYESİNİN BATI ANADOLU HALICILIĞINA ETKİSİ VE
19. YÜZYILDA BU BÖLGEDE ÜRETİLEN HALILARIN KALİTE, RENK VE

DESEN ÖZELLİKLERİ

2.1.İngiliz Sermayesinin Batı Anadolu Halıcılığına Etkisi ve Şark Halı Kumpanyası	30
2.1.1.İngiliz Sermayesinin Batı Anadolu Halıcılığına Etkisi	30-37
2.1.2.Şark Halı Kumpanyası	37-47
2.2.Batı Anadolu'da İngiliz Sermayesinin Yoğunlaştığı Halı Üretim Merkezleri	47
2.2.1.Uşak	47-56
2.2.2.Gördes	56-59
2.2.3.Kula	59-64
2.2.4.Isparta	64-67
2.3.Batı Anadolu'da İngiliz Sermayesi ile Üretilen Halıların Teknik ve Sanatsal Özellikleri	67
2.3.1.Batı Anadolu'da İngiliz Sermayesi ile Üretilen Halıların Teknik Özellikleri	67-75
2.3.2.Batı Anadolu'da İngiliz Sermayesi ile Üretilen Halıların Sanatsal Özellikleri	75-89

III.BÖLÜM

ÖRNEK OLARAK YAPILAN HALI DESENLERİ VE ÜRETİLEN BİR HALI

3.1.Desenlerin Tasarlanması, Çizimi ve Boyanması	90
3.1.1. 1'Nolu Desen	90-92
3.1.2. 2'Nolu Desen	93
3.2.Desenin Dokuyucu İçin Hazırlığı ve Dokuma Siparişi	93
3.3.Dokunan Halının Eleştirisi	93-96
Sonuç	97-98
Kaynakça	99-104
Özgeçmiş	

GİRİŞ

Sibirya'da Altay Dağları eteklerinde yapılan kazılarda bulunan Pazırık halısı, ele geçen ilk düğümlü halıdır. Bu halının Türk'ler tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Yaklaşık 2400 yıllık, bilinen bu ilk düğümlü halıdan sonra, Selçuklu dönemine ait halılara kadar, halı sanatımızda karanlık bir devir vardır. Bu devirden kalan hiçbir Türk halısı örneği günümüze kadar gelememiştir. Anadolu Selçuklu'larından kalan Gördes düğümlü halıların bulunması, Türk halıcılık tarihinde düzenli ve sürekli bir gelişimin varlığını göstermiştir. Ayrıca 15., 16. ve 17. yüzyılda Avrupalı ressamaların tablolarında detayla işlenmiş Türk halıları bu sürekliliği kanıtlayan bir unsur olmuştur.

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Saray Halıları önem kazanırken, halı sanatında yöresel karakterler belirginleşmeye başlamıştır. Ancak 19. yüzyıldan itibaren yabancı şirketlerin halıcılığımıza girmeleriyle, halılarımızın hammadde, renk ve desen özelliklerinde yozlaşmalar meydana gelmiştir. 19. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar özellikle Batı Anadolu'da yoğun bir şekilde gerçekleşen bu etkileşim nedeniyle tez konusu "Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Batı Anadolu (Ege Bölgesi) Halıcılığına Etkisi ve 19. Yüzyıldan Başlayarak Bu Bölgede İngiliz Sermayesi ile Üretilen Halıların Kalite, Renk ve Desen Özellikleri" olarak seçilmiştir.

Tezin hazırlık aşamasında önce taslak bir plân hazırlanarak konuya ilişkin kaynak araştırması yapıldı. Bulunan kaynakların künyeleri ayrı ayrı kartlara aktarıldıktan sonra başta Milli Kütüphane olmak üzere çeşitli özel kitaplıklarda araştırmalar yapıldı.

Üç bölümden oluşan tezin ilk iki bölümü bu araştırmalar

sonucunda oluşturuldu. Birinci bölümde Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkileri, Batı Anadolu'ya Uzantısı ve İzmir Limanı ana başlığı altında, Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi, 19. Yüzyıldaki Durumu, Batı Anadolu'ya Uzantısı, İngiliz Yatırımları ve İzmir Limanı konuları; ikinci bölümde ise İngiliz Sermayesinin Batı Anadolu Halıcılığına Etkisi ve 19. Yüzyılda Bu Bölgede Üretilen Halıların Teknik ve Sanatsal Özellikleri ana başlığı altında, İngiliz Sermayesinin Batı Anadolu Halıcılığına Etkisi, Şark Halı Kumpanyası, Batı Anadolu'da İngiliz Sermayesinin Yoğunlaştığı Halı Üretim Merkezleri, İngiliz Sermayesi ile Üretilen Halıların Teknik ve Sanatsal Özellikleri ele alındı. Üçüncü bölümde çeşitli halı kataloglarından yararlanılarak geleneksel Milas motifleri ile 19. yüzyıldan itibaren İngilizlerin isteği doğrultusunda üretilmeye başlanan halıların bazı motifleri çıkarılıp yapılan iki ayrı tasarım ve bu tasarımlardan biri esas alınarak dokutulan halı anlatıldı.

19. yüzyıl İngiliz sermayesi ile üretilen halılara ilişkin örnek desenlerin belli bir arşivde yer almaması hatta bazılarının özel koleksiyonlarda bulunması, tezde yararlanılabilecek orijinal desenler konusunda zorluklar yaratmıştır. Yayımlanmış veya İzmir'de özel koleksiyonlarda bulunan desenlerden ulaşılabilenler tezde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tarihsel gelişim içinde ele alınıp değerlendirilmeye çalışılan bu tezde, Osmanlı-İngiliz ekonomik ilişkileri ve bu ilişkilerin Batı Anadolu Halıcılığına etkisi konusunda dağınık ve farklı bilim dallarına ait eserlerdeki bilgiler ana kaynağı oluşturmuştur.

I.BÖLÜM

OSMANLI-İNGİLİZ EKONOMİK İLİŞKİLERİ, BATI ANADOLU'YA UZANTISI VE İZMİR LIMANI

1.1 Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve 19.Yüzyıldaki Durumu

1.1.1 19.Yüzyıl Öncesi Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu 1300-1600 lü yıllarda ekonomik açıdan tamamen bağımsız bir dünya imparatorluğuydu. Bunu izleyen üçyüz yıl boyunca imparatorluk çeşitli dalgalanmalar ve çelişkiler içinde kalmıştır. (1)

16.yüzyılın sonundan hatta ortalarından sonra Osmanlı Devletinin ekonomisi, Doğuya dönük bir ekonomi olmaktan, Batıya dönük bir ekonomi olmaya başlamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri kapitilasyonlardır. Osmanlı Devleti önceleri eskiden Bizans veya Memlük Devleti tarafından Fransız ve Venedikli tüccarlara verilen imtiyazları tanımış, Akdeniz'de Doğu-Batı ticaretinin yeniden canlanmaya başladığı yıllarda bu imtiyazlara ek olarak daha geniş haklar kapsayan yeni ticaret imtiyazları vermiştir.

Eskiden tüccarların şahsına verilen ticaret imtiyazları 16.yüzyılda, geniş haliyle devletlere verilmeye başlanmıştır. Karşılıklı yapılan bu anlaşmalarda Osmanlı tüccarları kendileri için, verilen imtiyazları anlaşma yapılan bu ülke-

(1) Hale Decdeli-Reşat Kasaba; "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi ile Butunleşme Süreci" Toplum ve Bilim 23. sayı, Güz 1983, 41. -54S.

lerde kullanmamışlardır.Kısaca bu imtiyazlar tek taraflı olarak kalmıştır.

Kapitülasyonlar denen ticaret imtiyazlarında asıl önemli olay İngilizlere verilen imtiyazlardır.Çünkü verilen imtiyaz İngiliz tüccarı,İngiliz Levant Company' i*,İngiliz Devletini kapsamaktadır.Önceleri siyasal düşüncelerle başlayan kapitülasyonlar devamlı bir dış ticaret politikası haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti 16.yüzyılda Doğu ile Batı Avrupa arasında kendini kuşatan devletlerle savaşırken asıl savaşın ticaret imtiyazları verdikleri devletlerle başladığının farkına varmamıştır.(2)

Osmanlı-Batı Avrupa ticaret ilişkileri büyük deniz yollarının açıldığı,gemi inşaatçılığında ilerlemeler olduğu bir dönemde,Akdeniz'de 1530-1580 arası süren savaşlar** sırasında İngilizlerin Akdeniz ticaret alanına girmesiyle başlamıştır.Ortaçağ boyunca(395-1453) İngilizler Akdeniz ticaretinde aktif bir rol üstlenmişler ve doğu(şark) mallarını İtalya'dan aracılar yoluyla sağlamışlardır.İtalyanların bu yolla büyük kâr elde etmeleri İngilizlerin dikkatini Akdeniz ticaretine çekmiştir.1511 yılından itibaren Sicilya,Girit,Sakız,Trablusşam,Kıbrıs ve Beyrut limanlarına yapılan düzenli seferler 1522 de ani olarak kesilmiş ve 1573 e kadar hiçbir İngiliz gemisi Akdeniz'e girmemiştir.*** (3)

* 1581 yılında kurulan Levant Company hakkında ayrıntılı bilgi ileride verilecektir.

(2)Prof.Niyazi Berkes; 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi 2.cilt,İstanbul 1970,72.-98S.

** Venedik-Osmanlı Savaşları

(3)Mübahat Kutukoğlu; Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1838,1.cilt,Ankara 1974,6.-7S.

***Bu duraklamanın sebebi Akdeniz'deki Türk üstünlüğü veya İngilizlerin iktisadi durumu ile ilgili olabilir.Ancak

1560'lı yıllarda İngilizlerin şark mallarını elde etmeleri oldukça güçleşmiş ve bunun üzerine İngilizler 1573'ten sonra Akdeniz ticaretini doğrudan doğruya yürütmek üzere faaliyete geçmişlerdir. İlk yıllarda sadece batı Akdeniz kıyılarına uğrayan İngiliz ticaret gemileri 1579-1580'den sonra doğu Akdeniz'e de uğramaya başlamışlardır.

İngilizlere Osmanlı topraklarında ticaret yapma izni ilk olarak 1553 yılında verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Anthony Jerkinson adlı bir İngiliz tüccara Haleb'te verdiği izin özel bir nitelikte olup yalnız A. Jerkinson veya müessesiline Türk limanlarında ticaret yapma imtiyazını tanımıştır. Diğer İngiliz tüccarlarını kapsamına almayan bu izin, Osmanlı ve İngiliz hükümdarları arasında resmi bir yazışmaya neden olmamış, A. Jerkinson da bu izinden yararlanmaya çalışmamıştır. (4)

1573'te Akdeniz ticaretine bir daha çıkmamak üzere giren İngilizler 1579'dan sonra da Osmanlılarla ilişki kurmaya başlamışlar; ilk adımda da Edward Osborne ve Richard Stapper adlarındaki tüccarlar tarafından atılmıştır. Bu iki tüccar Joseph Clement ve John Wright'ı çeşitli araştırmalar yapmak ve ilişkiler kurmak üzere İstanbul'a yollamış; Joseph Clement Osmanlı topraklarında yapılacak ticaret için gönderilecek müessile bir yol hükmü alıp İngiltere'ye dönmüştür. E. Osborne ve R. Stapper'in müesseli olan William Harborne 1578'de İs-

İngiliz ticaretinin duraklayışı (1555-1573) ile Osmanlı deniz üstünlüğünün tarihleri tam olarak çakışmamaktadır. Asıl sebebin 1530-1540 yıllarında dünya iktisadi hayatındaki durgunluk, yüzyılın ortalarındaki İngiliz bunalımı ve daha ucuz mal getirebilmek için kuzey yoluyla Doğuya gitmek gayreti olabilir.

(4) Mubahat Kutukoglu; a.g.e., 1. cilt, 8.-9S.

tanbul'a gelmiş, ticari faaliyetlerde bulunurken sarayda nüfuz sahibi bazı kişilerle de ilişkiler kurmayı başarmıştır.

Bu temaslardan olumlu sonuçlar elde eden W.Harborne 1579' da İngiltere'ye dönerken Padişah'tan Kraliçe Elizabeth'e hitaben yazılmış bir mektubu da beraberinde götürmüştür.*"Bu mektubunda; Sultan Murad, Üç İngiliz tüccarına Osmanlı topraklarında ticaret yapmak için müsaade verildiğini, hangi "tarikle" ** gelirlerse gelsinler İngiliz tüccarlarına zorluk çıkarılmaması, gümrüklerini ödeyip ellerine mühürlü temessük*** aldıktan sonra kendilerine ve eşyalarına tecavüzde bulunulmaması için beyler, kadılar, reisler ve iskele emine emirler verildiğini ifade ediyordu."(5)

1579 tarihinde alınan bu izin Londra'nın Osmanlı Devletine olan ilgisini arttırmış ve resmi ilişkilerin başlamasına neden olmuştur. Kraliçe Elizabeth III. Murad'a bir cevap yazarak Üç İngiliz tüccara verilen imtiyaza teşekkür etmiş ve bunun diğer İngiliz tüccarlarına da verilmesini talep ederek Türk tüccarlarının da İngiltere'de ticari faaliyetlerde bulunabileceğini belirtmiştir.

Kraliçe Elizabeth tarafından III. Murad'a yazılan 25 Ekim 1579 tarihli mektubu***, ikinci kez İstanbul'a gelen W.Harborne herhangi bir güçlkle karşılaşmadan padişaha takdim etmiştir. Bundan sonra da faaliyetlerini devam ettiren W.Harborne, Mayıs 1580'de İngilizlerin Türkiye'de serbest ticaret

*İngiliz Kraliçesine gönderilen mektubun metni için bkz. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı; "Ondokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebetlerine Dair Vesikalar" Belleten; 13. cilt, 51. sayı, Ankara 1949, 615S.

**Tarik: yol

***Temessük: borç senedi

(5) Mübahat Kütükoğlu; a.g.e., 1. cilt 13S.

****Kraliçe Elizabeth tarafından III. Murad'a yazılan mektubun

yapmalarını kabul eden ilk ahidnameyi almayı başarmıştır.1675 yılına kadar çeşitli dönemlerde yapılan ahidnamelerde İngilizlere yeni imtiyazlar verilmiş;bu tarihten sonrakiler ise aynen kabul edilerek yeni maddeler eklenmemiştir.(*)

İngilizler Doğu'da kendi bayrakları altında ticaret yapma olanağı elde ettikten sonra,bir grup İngiliz tüccar** Kraliçe I.Elizabeth'e baş vurarak Türkiye'de 7 yıl süre ile ticaret yapma imtiyazını elde etmiş ve bu surette 11 Eylül 1581 de Turkey Company (Türkiye Kumpanyası) kurulmuştur.

Turkey Company tüccarları,bu tarihlerde Doğu Akdeniz'de ticaret yapan tek İngiliz tüccarları degillerdi.Venedik'le de ticaret yapan bir kumpanya bulunmaktaydı.Hemen hemen aynı malların ticaretini yapan bu iki kumpanyanın birleşmesi ile büyük kârlar elde edilebilirdi.Tüccarlar gerekli izinleri aldıktan sonra 7 Ocak 1592'de verilen bir fermanla iki kumpanya birleştirildi ve "Levant Company"*** kuruldu.Kumpanyanın ilk yöneticisi olarak E.Osborne seçildi,öldüğü takdirde yerine Richard Stapper geçecekti.Kumpanyaya ait gemiler de İngiliz devlet arması ve kırmızı haçlı bir bayrak taşıyacaklardı.(6)

Kumpanya faaliyete geçtikten sonra,Akdeniz'e gidecek İngiliz malları,Akdeniz kıyılarının ürünleri,Kızıldeniz ve Haleb yoluyla gelen Şark malları İngiliz gemileriyle taşınmaya başlanmıştır.

metni için bkz.,Prof.A.Nimet Kurat;Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı,Ankara 1953,181S.
*Ahidnamelerin içeriği için bkz.,Mübahat Kütükoğlu;a.g.e., 1.cilt,21.-24,26.-32S.
**E.Osborne,R.Stapper,Thomas Smith,William Garret olmak üzere toplam 12 tüccar başvurmuştur.
***Levant Company :Kumpanya olarak da bahsedilecektir.
(6)Prof.Akdes Nimet Kurat; Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı,Ankara 1953,41.-43S.

İngilizler güçlü ticaret filoları sayesinde Osmanlı pazarını ele geçirerek rakiplerini geride bırakmışlardır. Bu konuda Papa'nın Hristiyan gemilerinin doguya götürmesini yasak ettiği kalay, kurşun*, gibi maddelerin yasağa rağmen Kumpanya tarafından ihraç edilmesi de etkili olmuştur.

Kumpanya ilk yıllarda şayak(kersey)**, iyi cins kumaş, kalay, kurşun ve siyah tavşan derisi getirerek karşılığında yağ çivit, ham ipek, pamuk, pamuk ipliği, boya, kuş üzümü, ecza, mazı, beyaz sabun, keçi derisi, ipek, keçi kılından yapılmış kaba kumaş, kükürt ve halı gibi maddeler satın almıştır(7). Bu ticaret sırasında İngiliz'in hazinesinden Osmanlı ticaretine değerli maden çıkmamış, buna karşın Levant Company %300 kâr sağlamıştır(8).

Levant Company'nin büyük kârlar sağlamasının nedenleri sadece mallarının kaliteli olması veya dini açıdan ihracı yasaklanmış malları Akdeniz'e taşınması değildir. İngilizler, Venedikli, Fransız ve Hollandalı tüccarların aksine malı malla değiştirmişler, para ödememişlerdir. Önceleri oldukça kârlı olan bu sistem zamanla önemini yitirmiş, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngilizler diğer milletler gibi para ile alışverişe başlamışlardır. 1774'te İngiltere'de çıkarılan bir emirle tekrar malla değiştokuş sistemine dönmek istendiyse de Türkiye'de artık para karşılığı satış tercih edilir olmuştur.

Istanbul, Halep ve İzmir'de olmak üzere üç önemli merkeze

*Osmanlı-İran savaşları nedeniyle Osmanlıların bu maddelere ihtiyacı vardı.

**şayak(kersey):El dokuması bir cins yünlü kumaş.

(7)Mübahat Kütükoğlu;a.g.e.,1.cilt,16.-17S.

(8)Prof.A.Nimet Kurat;a.g.e.,64S.

sahip olan Levant Company, İngiltere ve İngiliz sömürgelerinin Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı bütün ticareti eline geçirmişti. Kumpanya'nın üyesi olmayan tüccarların Doğu Akdeniz ile ticaret yapmaları yasaklanarak, üye tüccarların ticareti de sıkı bir şekilde denetlenmiştir.

İngiliz gemileri tarafından getirilen malları mensucat, maden ve boyalar, gıda maddeleri ve baharat, züccaciye olmak üzere beş grupta toplayabiliriz. Bu gemilerin Osmanlı limanlarından götürdükleri ise baharat, İran ipeği, tiftik, pamuk, pamuk ipliği, mazi deri, balmumu, sabun, tıbbi ecza, v.s. idi.

1653'te İngiltere-Hollanda savaşının başlaması, İngiliz ticaretine bir darbe indirmiş, Doğu Akdeniz ticaretinde Levant Company tüccarlarının karşısına Hollandalıları bir rakip olarak çıkarmıştır. * Mayıs 1689'da başlayan Fransa-İngiltere savaşı da İngiltere'nin Akdeniz ticaretini büyük ölçüde etkilemiştir. Savaş süresince Levant Company'nin ticareti her geçen gün biraz daha kötüye gitmiştir. İstanbul'a dört yıla yakın bir süre hiçbir İngiliz gemisi gelememiştir. Kumpanya 1695'te konvoylar eşliğinde iki filo göndermeyi başarmıştır.

18. yüzyıl başlarında İstanbul ticaretinin önemli bir bölümü tüm olumsuzluklarına rağmen İngiltere'nin elinde bulunmaktaydı. Fakat yıllar geçtiçe İngilizlerin ticaretinde hissedilir bir azalma olmuştur. **

*Fakat Hollanda ticaretinin sayıca az oluşu, daha fazla kâr getirmesi nedeniyle Hindistan ticaretini tercih etmeleri, ülkelerin coğrafi durumu gibi nedenler 18. yüzyıl başlarında Hollandanın Akdeniz ticaretinde ki eski önemini yitirmesine neden olmuştur.

**İspanya ve Fransa arasında ki savaş Akdeniz ticaretinde güvenliğin azalmasına yol açmış bu da ticareti olumsuz yönde etkilemiştir.

1789 Fransız ihtilâli, Fransız ticari hayatını olumsuz yönde etkilerken İngilizler tekrar Akdeniz'de serbest kalmışlar; Türklerin de artan istekleri karşısında da Levant ticareti yeniden İngilizlerin eline geçmiştir. (9)

Fakat 18.yüzyıl sonlarında Levant Company gittikçe önemini kaybetmiştir. Doğu Akdeniz ticaretini yüzyıllar boyunca elinde bulunduran Levant Company'nin tekeli de 1825 yılında bu kumpanyanın kapanmasıyla son bulmuştur.

1.1.2. 19.Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Ekonomik

İlişkileri

Osmanlı sanayiinde ve ekonomik yapısında gerilemeler 18. yüzyılda başlamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden birini 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da hızını arttıran sanayi devrimi oluşturmuştur. 1763'te buhar makinesinin patentini alan James Watt, bunu 1769'da uygulamaya koymuş ve 1781 yılından sonra tüm sanayi kollarında buhar makinası kullanılmaya başlanmıştır. (10)

Osmanlı imparatorluğu, Avrupa'da başlayan sanayileşme sürecine ayak uyduramayarak temel sanayisini kuramamıştır. Osmanlının tarımsal ürünleri ve madenleri Avrupa sanayisinin bütünleyici bir parçası olarak üretilmiştir. Avrupa sanayisi hammaddesini Osmanlı topraklarından karşılarken sanayi mallarını da bu topraklarda pazarlamıştır. "Bu süreç Osmanlı ekonomisinin iç dinamizmini parçalamış ve onun bir bütün halinde sağlıklı bir yapıya sahip olmasını engellemiştir. (11)

(9) Mübahat Kütükoglu; a. g. e., 1. cilt, 18.-20., 48.-54S.

(10) Ali Bulaç; İslâm Dünyasında Toplumsal Değişme, İstanbul 1990, 87.-88S.

(11) Prof. Dr. Gündüz Ökçün; "1885 öncesi Osmanlı Ekonomisine genel Bir Bakış", 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir 1985, 8S.

18.yüzyılın ikinci yarısında buhar makinasının sanayiye uygulanmasıyla İngiltere'de üretim tüketimin çok üzerine çıkmıştır. Artık İngiltere için önemli olan ucuz hammadde sağlayacağı ülkeler bulmak ve üretim fazlası mamulleri satacak pazarlar araştırmak olmuştur. Bu durum karşısında Avrupa devletleri yerli sanayilerini korumak amacıyla gümrüklerini yükseltirken Osmanlı Devleti antlaşmalarındaki %3 gümrük resmi oranını korumuştur. (12)

19.yüzyıldan önce Osmanlı ticaret düzeni müslüman tüccarın lehine kurulmuş olup; ihraç edilecek mallar Osmanlı tüccarı tarafından iskele şehrine getirilmiş, burada yabancı tüccarlar tarafından satın alınıp gümrük resmi ödentikten sonra ihraç edilmiştir. 18.yüzyılın sonundan itibaren yabancı tüccarlar ihraç mallarını iskelelerden almak yerine üretildikleri bölgelerden gidip satın alarak dahili gümrük resimlerinden kurtulmaya çalışmışlardır.

19.yüzyılın başlarında Osmanlı Hükümeti sanayisinin çöküşünü önlemek için yed-i vâhit * sistemini ticarete koymuş; yabancı tüccarın rahatlıkla ticaret yapmasını engellemeye çalışmıştır. (13)

İngiltere bu sistemin karşısında bir tutum izlemiş; Osmanlı ticaretinde kendilerine ters gelen hükümlerin kaldırılması için 1833 yılından itibaren uğraşmıştır. Yed-i Vâhit sistemi

(12) Mübahat Kütükoğlu; a.g.e., 1.cilt, 70S.

*Yed-i Vâhit: Osmanlı Devleti'nde yabancı tüccar iç ticarete girip yerlilerle rekabet edemezdi. İç ticaret Osmanlı tebasına aitti. Bir çok malın alım satımı, bir ruhsat bedeli karşılığında belli kişilerin tekeline verilmişti. Üretici malını ruhsat sahibi bu kişilere satmak zorundaydı. Bu işleme "Yed-i Vâhit=Tekel" denirdi. Sadece hububat gibi ürünlere değil, ithal mallarına da uygulanmaktaydı.

(13) Ali Bulaç; a.g.e., İstanbul 1990, 88S.

ve ticaret serbestisine konmuş engellerin Osmanlı sanayisinin ilerlemesini durduğunu söyleyen İngilizler bir süre sonra amaçlarına ulaşarak Osmanlılarla bir ticaret antlaşması imzalamışlardır.1838 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nu serbest ticarete en ileri biçimde açan bu antlaşma,Balta Limanı Ticaret Antlaşması olarak tarihe geçmiştir.(14)

Balta Limanı Ticaret Antlaşmasının hükümleri şu şekilde özetlenebilir.

1-Antlaşma,Osmanlı İmparatorluğu'nun bütününde uygulanacaktır
2-Antlaşma hükümlerinden diğer bütün devletlerde yararlanılabilecektir.

3-Kapitülasyonlar devam edecek,antlaşmayla tanınan yeni imtiyazlar eskilerine eklenecektir.

4-İngiliz tüccarlarının ortakları ve adamları için de,İngiliz tüccarlarına tanınan bütün haklar sağlanacaktır.

5-Gerek iç,gerek dış ticaret amacıyla,İngiliz tüccarları,ortakları ve adamları,memleketin her tarafında herçeşit malı alıp satabileceklerdir.

6-İç ticaretteki tekel(yed-i vâhit) sistemi kaldırılacaktır.

7-Mal alımı ve nakli için tezkere istenmeyecektir.

8-İngiliz tüccarı,ortakları ve adamları,iç ticarete en imtiyazlı yerli tüccardan fazla vergi ödemeyecektir.

9-İngiliz tüccarı memlekette mal götürürken Osmanlıların ödedikleri vergilerin yerini tutmak üzere %9 resim ve %3 ihraç vergisi ödeyecek dışardan getirdiği için ise %3 gümrük resmine tabi olacaktır.

10-Yabancı mallar,Bogazlar'dan serbestçe geçecek,Osmanlı li-

(14)İsmail Cem; Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi ,İstanbul 1973,238.-240S.

manlarında bir gemiden ötekine aktarma yapılabilecek,transit serbest olacak,bu işlemlerden ayrıca hiçbir resim alınmayacaktır.(15)

1838 Antlaşması kapitülasyonların yabancılara tanıdığı olduğu imtiyazları genişleterek onları yerli tüccarla aynı seviyeye getirmiş,ülke içinde de onlara ticaret yapma imkânı tanıdığıdır.."Ancak,yerli meslekdaşlarından sermaye ve bilgi olarak çok üstün durumdaki Avrupalılar,kısa zamanda Osmanlı yurdunun o güne dek görmemiş olduğu bir talanı başlatmıştır." (16) İlk olarak İngiltere ile imzalanan ticaret antlaşmasının benzeri o tarihten itibaren Fransa,Löbek,Bremen,Hamburg,Sardunya, İsveç,Norveç,İspanya,Felemenk,Belçika,Prusya,Danimarka ve Toskana ile de imzalanmıştır.

Bu antlaşmalar bağımsız gelişme imkânını kaldırmış,sanayileşmeyi önlemiş ve var olan sanayinin de yok olmasına neden olmuştur.Ayrıca İngilizler,Osmanlılara<< açık pazar>> antlaşmasını kalkınmanın tek yolu olarak göstermiş,serbest ticaretin İngiltere gibi Osmanlı imparatorluğunun da sanayileşmesini sağlayacağına Osmanlıları inandırmışlardır.Osmanlı imparatorluğu sanayileşme çabasına girerken üstün İngiliz ve Avrupa sanayine kapılarını açmış ve bu yanlış denemede eski yeni tüm sanayisinin yok olmasına,gelişme olanaklarının kaybolmasına yol açmıştır.(17)

1838 antlaşması daha görüşme aşamasında iken İngiliz dış işleri,yapılacak antlaşmanın İngiliz tüccarına Osmanlı topraklarında perakende ticaret yapma hakkını da verecek şekilde

(15)Doğan Avcıoğlu;Türkiye'nin Düzeni,İstanbul 1979,106.-107 S.İsmail Cem;a.g.e.,240.-241S.;Geniş bilgi için b.k.z.Mübahat Kütükoğlu;a.g.e.,1.cilt,92.-113S.

(16)İsmail Cem;a.g.e.,240S.

(17)Doğan Avcıoğlu;a.g.e.,108.-109S.

hazırlanması için talimat göndermiştir.Fakat buna rağmen antlaşmaya perakende ticareti belirten açık bir ifade konulmamıştır.Antlaşmanın İngilizcesinde bulunan <<orada ki her tür ticaret>>* ifadesinin yanlışlıkla yazılmış olduğunu kabul eden Osmanlı Hükümeti bunun düzeltilmesi için Londra ve İstanbul'da girişimlerde bulunmuştur.Fakat bu girişimlerden olumlu bir sonuç alınamamış,Osmanlı Hükümetinin ifadenin yanlışlıkla konulduğu ve bu anlamın kastedilmediğine ait tüm çabaları boşa çıkmıştır.** İngiliz tüccarları da Osmanlı topraklarında ki perakende ticarete rahatça el atmışlardır.(18)

1839 yılında da İngilizler ile gümrük resimlerinin ve ihraç limanlarının belirlenmesi üzerine çeşitli görüşmeler yapılmış ve anlaşmaya varılmıştır.(19)

1839 yılında yapılan görüşmeler sonucu tespit edilen gümrük tarifelerinin süresi 1846 yılında bitmiş,fakat İngiliz tüccarının tüm gayretine rağmen yeni tarife 1850 yılına kadar yapılamamıştır.Fakat antlaşma sırasında Osmanlı Hükümeti İngiliz ticareti için gösterebileceği tüm kolaylığı göstermiştir.(20)İngilizler 1861'de yeni bir antlaşma daha imzalatmışlardır.

Peşpeşe imzalanan tüm bu antlaşmalar sonunda İngilizler, Osmanlı piyasasını tamamen ele geçirmişler,Osmanlı ekonomik

*<orada ki her tür ticaret>:<in any manner of trade there in>
**Osmanlı Hükümeti,tüccarlıkla esnaflığın farklı şeyler olduğu iç ticarete <en çok müsadeye mazhar yerli tüccar>ın toptancı tüccar anlamında kullanıldığı,yabancı tüccarın küçük tüccar demek olan perakendeci esnaf gibi ticaret yapamayacağına dair verdiği açıklamalar hiç bir yarar sağlamamıştır.

(18)Mübahat Kütükoglu;Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 2.cilt,Istanbul 1976,43.-47S.

(19)Geniş bilgi için bkz.Mübahat Kütükoglu;a.g.e.2.cilt,7.-22S.

(20)Geniş bilgi için bkz.,Mübahat Kütükoglu;a.g.e.,2.cilt,75.-106S.

hayatı felce uğramış, devlet gelirleri azalmış, devlet halka ağır vergiler yüklerken yönetici kesimin israf ve tüketim alışkanlıkları da inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Değerli ham-madde kaynakları yağmalanmış, makinelerde üretilen mamüllerin ucuz olarak ithali ve bunlara olan rağbetin artması yerli tezgâhların yavaş yavaş kapanmasına yol açmış, Osmanlı mahsul-leri, daha fazla ücret veren Avrupalı tüccara satıldığından memlekette zaman zaman kıtlık baş göstermiştir. (21)

Özellikle 1838 Balta Limanı Antlaşmasından sonra, halk arasında "Avrupa" mallarına üstün kalite gözü ile bakılırken "Yerli" olan herşey çürük, dayanaksız, sahte ve kalitesiz ola-rak görülmüştür. (22)

1853'de İngiliz Edward Michelsen 1838 ticaret antlaşması-nın etkilerinden şu şekilde bahsetmiştir. "Diğer taraftan, es-kiden Türkiye'de yetişen ve yabancı memleketlerde büyük ünü olan Türk endüstrisinin birçok kolları tamamiyle yok olmuştur Bunlar arasında pamuklu endüstri gelir ki bugün tamamiyle in-giliz endüstrisi tarafından sağlanmaktadır. Şam'ın çelik bı-çakları, Kıbrıs'ın şeker endüstrisi, İznik'in çini endüstrisi hep yok olmuştur. Bütün bu endüstrinin kollarının bugün Türk topraklarında artık izi bile kalmamıştır. (23)

1838 yılında kurulan serbest ticaret düzeni, 1854 yılında ilk defa borçlanma ihtiyacını doğurmuş; peşpeşe gelen borçlan-malar, 1875 yılında iflasla sonuçlanmış; bunu da 1881 yılında imparatorluğun haciz ve ipotek altına alınması izlemiştir. Bütün bu süreç ise 1920 yılında Osmanlı imparatorluğu'nun

(21) Ali Bulaç; a. g. e., İstanbul 1990, 103. -109s.

(22) Ali Bulaç; a. g. e., İstanbul 1990, 92S.

(23) Niyazi Berkes; a. g. e., 2. cilt, 371. -372S.

kesin olarak tasfiye edilmesiyle sonuçlanmıştır.(24)

1.2.Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Batı Anadolu'ya Uzantısı,İngiliz Yatırımları ve İzmir Limanı

1.2.1.Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Batı Anadolu'da ki Tarihçesi

İzmir ve yöresinin Osmanlı ticaretinde ki önemi çok eskilere dayanmaktadır.İzmir ülke ticaretinde İstanbul'dan sonra ikinci olma özelliğini korurken bazen onun önüne de geçmiştir.(25)

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında ki ticaretin en yoğun olduğu bölgelerden biri Batı Anadolu(*)olmuştur.İzmir limanının fırtınalara kapalı oluşu,Batı Anadolu'nun İmparatorluğunun diğer şehirleri ve dış dünya ile olan ticaret ilişkilerini kolayca yürütmesine yardım etmiştir.Ayrıca İzmir'in antik çağlardan beri Akdeniz ile Anadolu'yu birleştiren kervan yolunun başlangıç noktasında oluşu 19.yüzyılda Batı Anadolu'yu İngiliz kapitalizminin rahatlıkla sızabileceği bir bölge haline getirmiştir.(26)

19.yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun mamul madde ihtiyacı Fransa,Avusturya ve İsviçre tarafından karşılanmıştır.Fakat belirtilen tarihten itibaren bu ülkeler İngiltere'nin ucuz ihraç malları ile rekabet edemeyerek İngi-

(24)Stefanos Yerasimos;Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye,Çev.: Babür Kuzucu,2.cilt,İstanbul 1975,600S.

(25)Doç.Dr.Ali İhsan bağış;"Osmanlı Ekonomisinde Ticaret Sektörünün Görünümü Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın İzmir Ticaretindeki Yeri ve Önemi",Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu ,İzmir 1985,1S.

(*)Batı Anadolu:Bugünkü yöresel sınırlara göre bu alan;İzmir, Aydın,Manisa,Uşak,Muğla,Burdur ve Denizli illerinin tümünü, Antalya,Isparta,Afyon,Balıkesir ve Kütahya illerinin bazı bölümlerini kapsamaktadır.

(26)Orhan Kurmuş;Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi,İstanbul 1977,28.-29S.

lizleri Osmanlı pazarında hemen hemen yalnız bırakmışlardır. Yeni teknoloji ile bol ve ucuz olarak üretilen İngiliz malları da gittikçe artan bir oranda Osmanlı pazarını sarmıştır.

İngiltere'den gelen malların çoğunu pamuklu mamuller oluştururken geriye kalanını yünlü mamuller, şeker ve demir-çelik oluşturmuştur. İzmir'den İngiltere'ye ihraç edilen mallardan en önemlileri palamut, kök boya, pamuk ipliği, kuru incir, üzüm, arpa, ham ipek, sünger ve halı olmuştur.

1840 ve 1846 yılları arasında İngiltere'nin Osmanlı imparatorluğu ile olan dış ticaretinin yarısından çoğu İzmir kanalı ile yapılmıştır.

1840 yılında Aydın Valisi Hüseyin Paşa, Balta Limanı Antlaşması ile yasaklanmış olan iç gümrükleri yeniden yürürlüğe koymuş, İngiliz tüccarlar bu uygulamayı protesto etmişler; ancak valinin isteklerine uymak zorunda kalmışlardır. Bu uygulama 1849 yılına kadar sürmüştür, Hüseyin Paşa'nın yerine atanan Kâmil Paşa iç gümrükleri kaldırmıştır.

Ancak Kâmil Paşa da Balta Limanı Antlaşması ile yasaklanmış olan alım-satımda tekel* uygulamasını yürürlüğe koymuştur. İngiliz tüccarlarının çıkarlarına aykırı olan bu uygulama İngilizlerin tüm çabalarına rağmen ancak 1858 yılında kaldırılmıştır. (27)

19. yüzyıl süresince İngilizler, Batı Anadolu'da mal ihracını ve hammadde teminini güçleştiren engelleri yavaş yavaş ortadan kaldırmışlardır. İngiliz mallarının Batı Anadolu içlerine kadar girmesini engelleyen tek faktör ulaşım güçlüğü ol-

*Bir mal üzerindeki tekel hakkını elde etmiş kimseden başka hiçbir kimsenin o malın alım satımı ile uğraşmaması

(27)Orhan Kurmuş;a.g.e., İstanbul 1977, 42.-49S.

muş ve bu konuda 1878 yılında İngiltere büyükelçisi <yollar yapılmadığı sürece Anadolu'da yapılacak reformlar hiçbir anlam taşımayacaktır> demiştir.(28) *

İç ulaşım olanaklarının sınırlı olması İzmir'in büyük bir ticaret merkezi haline gelmesini tamamen önleyememiş;1850 yılında 20 değişik ülkenin tüccarları şehirde büyük ticarethaneler kurmuş,bu ülkelerin 17'si ise konsolosluklar açmıştır.

İngiliz Bibby Line şirketi,Liverpool-İzmir arasında düzenli seferler düzenlemiştir.1849 yılında İzmir'de ki İngiliz tüccar sayısı 202 iken bu sayı,1855 yılında 919'a,1856 yılında 1061'e yükselmiştir.Kısaca,İzmir 19.yüzyılda İngilizler için önemli bir ticaret merkezi olmuştur.(29)

1.2.2.Batı Anadolu'ya Yapılan İngiliz Yatırımları ve İzmir Limanı

1.2.2.1.Batı Anadolu'ya Yapılan İngiliz Yatırımları

19.yüzyıl boyunca dünyada en çok sermaye ihraç eden ülkelerden birisi İngiltere olmuştur.Bu sermaye ihracı ilk önce diğer devletlere borç vermek şeklinde gerçekleşmiş;daha sonra ise demiryolları ve madenlere yapılan yatırımlar önem kazanmıştır.

Bu yüzyılda İngilizlerin yatırım ** yaptıkları ülkelerden birisi Osmanlı imparatorluğu,imparatorluk'da İngiliz ser-

(28)Orhan Kurmuş;a.g.e.;İstanbul 1977,51S.

*Ulaşım konusunda geniş bilgi için bkz.1.2.2.1.Batı Anadolu'ya Yapılan İngiliz Yatırımları.

(29)Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,57.S.

**Osmanlı imparatorluğu'ndaki İngiliz yatırımlarının miktarı hakkında değişik tahminler bulunmaktadır.Bu yatırımların 1.Dünya Savaşı'ndan önce 32,24 ve 18.7 milyon sterlin gibi değişik tahminler ileri süren kaynaklar vardır.H.Feis ve V.El dem'in tahminleri 24 milyon sterlinde birleşmektedir.Tahminlerin değişik olmasının nedeni imparatorluğu'n alanının sürekli değişiklikler göstermesi ve değişik tahmin yollarının kullanılmasına bağlanabilir.

mayesinin yoğunlaştığı bölge ise Batı Anadolu olmuştur.(30)

İngiliz sermayesinin Batı Anadolu'ya kolayca girmiş olmasının nedenleri burada bulunan anonim şirketler,Levant Company'nin dağılmasından sonra İzmir'de kalan ve İngiltere'den göç eden İngilizler ve İzmir'de yaşayan Rum ve Ermeni azınlıklar olarak sıralanabilir.Avrupalı tüccar ile yerli üreticiler arasında ki köprüyü Rum ve Ermeni azınlıklar kurmuştur.Bu azınlıkların ticari deneyimlerinin olması,bölgeyi iyi tanımaları,gelenek ve görenekleri,Türk halkının dilini bilmeleri onları Avrupalı için vazgeçilmez bir aracı haline getirmiştir.Onlar olmadan ithal edilen mallar satılamamış,Batı Anadolu ihraç malları da üreticilerden toplanıp İzmir'e oradan da Avrupa piyasasına gönderilememiştir.(31)

İngilizler batı Anadolu'ya çeşitli alanlarda yatırımlar yapmışlardır.Bunlardan en önemlisi de demiryollarıdır.Osmanlıların kara ulaştırması yüzyıllardan beri deve kervanları ile yapılmış,yol yapım politikasında ise savaş zamanı ordunun hareket kabiliyetini kolaylaştıracak yollar yapmak esas alınmıştır.(32).(Resim:1)

Batı Anadolu'da ulaşımın yeteri kadar hızlı gerçekleşmediğinden yakınan İngilizler,Batı Anadolu'nun İzmir'e uygun yollarla bağlanması halinde mallarını daha geniş bir alana satarak daha büyük kârlar elde edeceklerinin farkına varmışlardır.Büyük bir sermaye yatırımı gerektiren demiryolu yapımını,ne Batı Anadolu'da yaşayan İngiliz tüccarlar ne de mali açıdan sıkıntıda bulunan Osmanlı Hükümeti karşılayamamıştır.

(30)Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,23S.

(31)Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,57S.

(32)Dr.Muhteşem Kaynak;"Osmanlı Devletinde Ulaştırma Sistemi ve Demiryolları",Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu,İzmir 1985,1S.

Resim 1: izmir'e yük getiren deve kervanları.

O dönemde bu işi başarabilecek ülkelerden biri dünyanın çeşitli yerlerinde benzer yatırımlar yapan İngiltere'ydı.(33)

1855 yılında İngiliz tüccarı Robert Wilkin ve dört ortağı Osmanlı Hükümetine bir dilekçe vermiş; İzmir-Aydın arasında demiryolu yapmak için imtiyaz istemişlerdir. İmtiyaz 1856 yılında verilmiştir.* İmtiyaza göre, kurulacak olan şirket tasarladığı sermayesinin %3.3 ünü Osmanlı Hükümetine güvence olarak vermiş ve demiryolunun ilk 70 kilometrelik bölümünü 1860 yılı Eylül ayında bitirmeyi plânlamıştır. Osmanlı hükümeti ise demiryolunun ilk bölümünün açılmasından sonra 50 yıl süre ile her yıl şirketin sermayesinin %6'sı kadar bir kârı garanti etmiş, kâr düşük olduğu takdirde üstünü tamamlayacağına söz vermiş, kâr %7 den fazla olduğu takdirde ise Hükümet ve şirket tarafından eşit olarak bölünmesi kararlaştırılmıştır. Sözleşmeye göre, demiryolunun yapımı, yenilenmesi ve işletilmesi için gerekli mallar gümrük vergisi ödenmeden Osmanlı topraklarına sokulacak ve demiryolunun yapımı sırasında şirket hükümete ait demiryolu çevresindeki toprakları, ormanları ve madenleri hiçbir ücret ödemedi kullanabilecekti. Ayrıca şirket demiryolunun açılmasından sonra hattın 45 kilometre çevresinde bulunan madenleri az bir vergi vererek işletme hakkına da sahip olacaktı.

Osmanlı Hükümeti yapım işlerinin başlaması için gerekli izni 22 Eylül 1857'de vermiştir. Şirket Eylül 1860'a kadar bitirmekle yükümlü olduğu 70 kilometrelik bölümü zamanında ta-

(33)Orhan Kurmuş;a.g.e., İstanbul 1977,32.-355.

*Wilkin ve arkadaşları elde ettikleri imtiyazı İngiltere'de bir gruba satmışlardır. Bu grup Mayıs 1857'de "İzmir'den Aydın'a Osmanlı Demiryolu" adı altında bir şirket kurmuştur. Şirketin kurucuları, Sir Joseph Paxton, George Whytes, Augustus William Rixon ve milletvekili William Jackson'dı.

mamlayamamış;Osmanlı Hükümeti de bu süreyi uç yıl daha uzatmıştır.(34)

Sözleşmeye göre Osmanlı Hükümeti,bu gibi durumlarda güvence parası olarak tutulan 39600 sterline el koyma hakkına sahipti.Fakat bu hak kullanılmamış ve şirkete yeni ayrıcalıklar tanınmıştır.(35)

Osmanlı Hükümeti demiryolu yapımını sürekli desteklemiştir.Hükümete göre ülkede giderek artan iç karışıklıklar demiryolunun sağlayacağı hızlı asker sevkiyatı ile önlenebilecek ve ülkenin içinde bulunduğu mali bunalım demiryolu sayesinde hafifliyecekti.(36).Ayrıca hükümet,demiryolunun bölgedeki üretimi arttırarak Batı Anadolu'dan daha çok vergi toplayacağını,ticaretin gelişmesine yardımcı olan demiryolunun ithalat ve ihracattan alınan gümrük vergilerinin artmasına neden olacağını düşünmekteydi.Gerçekten de,Izmir gümrüklerinin gelirlerinde belirli bir artış meydana gelmiştir.(37)

Demiryolunun Aydın'a kadar olan bölümü 1866 yılında açılmıştır.Demiryolunun bölgede etkili olmaya başladığı bu tarihten itibaren kervan yolları ikinci plâna itilmiş,demiryolu istasyonu ile üretim ve yerleşim merkezleri arasında ulaşımı sağlamak amacıyla kısa ve yeni bir çok kervan yolları oluşmuştur.Demiryolu şirketi 1879 ve 1888 yıllarında iki imtiyaz daha alarak Batı Anadolu'nun içlerine kadar uzanmıştır.

Kuruluşu ve Aydın'a kadar olan bölümün tamamlanmasına ka-

(34)Geniş bilgi için bkz.Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977 59.-64S.

(35)Murat Özyüksel; Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları,İstanbul 1988,20S.

(36)Vedat Eldem;Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik,Ankara 1970,153S.

(37)Geniş bilgi için bkz.Orhan Kurmuş;a.g.e.İstanbul 1977, 74.-75S.

dar geçen sürede birtakım yolsuzluklara sahne olan demiryolu şirketi,yönetimde yapılan değişiklikler ve düzenli çalışması sayesinde devleştirildiği 1935 yılına kadar ülkede faaliyet gösteren en kârlı* şirketlerden biri olmuştur.(38)

İngiltere'nin Batı Anadolu'ya yaptığı yatırım sadece demiryolları ile sınırlı kalmamıştır.İngiltere kendi hammadde ihtiyacını karşılayabilmek için bazı ürünlerin Batı Anadolu'da yetiştirilmesini teşvik etmiştir.Bu ürünlerin başında da pamuk gelmektedir.1856 yılında kurulan Küçük Asya Pamuk Şirketi (Asia Minor Cotton Company) ile bu teşvikler daha düzenli bir hale getirilmiştir.Ancak bu şirket kısa bir süre sonra faaliyetlerini durdurmuş;Manchester Pamuk Alım Birliği(MCSEA- Manchester Cotton Supply Association) Batı Anadolu bölgesinde pamuk üretimini teşvik kararı almıştır.** Aydın Demiryolu Şirketi de pamuk üretimini yaygınlaştırma çalışmalarına katılmıştır.

"1856 yılında pamuk ile ilgili olarak Manchester ve Liverpool'da toplanan konferanslara katılan Albay Hasan Bey"kehnette bulunmuyorum,ama inanıyorum ki Türkiye çok kısa sürede pamuk üretimini kat kat arttıracaktır"diyerek Osmanlı Hükümetinin görüşlerini yansıtıyordu." (39)

Doğaldır ki,pamuk üretiminin en çok yaygınlaştığı bölgeler demiryolunun geçtiği veya demiryoluna yakın yörelerdi.

*Şirketin bu yıllar arasında elde ettiği kârlar için bkz.Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,83.-85S.

(38)Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,77.-82S.

**MCSEA;İngiltere Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Türkiye'de mevcut ve potansiyel pamuk üretimi hakkında bir anket yaptırmış;bu ankette en olumlu yanıt Batı Anadolu Bölgesinden gelmiştir.Batı Anadolu'da yerli tohum,karasabanla ve çırcır makinatsız bile dönüm başına temiz pamuk verimi düşük değildi.

(39)Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul,1977 93S.

1862 yılından başlayarak Batı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çırçır fabrikaları ile balya presleme tesisleri açılmaya başlamıştır. Bu tesislerde temizlenip balyanan pamuklar ihracat için İzmir'e gönderilmiştir.

1863 yılından 1877 yılına kadar olan 15 yıllık sürede İzmir'in toplam ihracatı içinde pamuk ihracatı şu şekilde gerçekleşmiştir.

TABLO:1

İZMİR'İN PAMUK İHRACATI

<u>Yıl</u>	<u>Pamuk İhracatı (Sterlin)</u>	<u>Toplam İhracatı (Sterlin)</u>
1863	1.674.536	4.832.979
1864	2.076.086	4.046.338
1865	1.267.920	3.842.285
1866	521.600	3.606.240
1867	1.187.358	4.455.170
1868	321.270	4.632.270
1869	461.320	4.540.350
1870	431.750	3.620.450
1871	216.800	4.043.280
1872	770.000	4.866.800
1873	81.000	4.499.000
1874	631.730	3.940.000
1875	521.000	3.896.000
1876	655.751	4.630.000
1877	423.754	4.687.491

Kaynak:Orhan Kurmuş;a.g.e., İstanbul,1977,99S.

Pamuk Üretiminin dolayısıyla ihracatının giderek azaldığı gözlenmektedir.*

Kısaca İngilizler 19.yüzyıl boyunca batı Anadolu'da pamuk üretimi, çırçır fabrikaları ve balya presleme tesislerine çeşitli yatırımlar yapmışlardır.1870 yılına gelindiğinde demiryolları çevresinde bu tip fabrikaların sayısı 34'e ulaşmıştır.(40).Pamuk üretiminin ve işlenmesinin bu yollarda büyük

*Geniş bilgi için bkz.Orhan Kurmuş;a.g.e., İstanbul 1977,97.-101S.

(40)Doç.Dr.Ali İhsan Bağış;"Osmanlı Ekonomisinde Ticaret Sektörünün Görünümü Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın İzmir

önem kazandığı Batı Anadolu'da gerçek anlamda iplik fabrikalarının kurulması ise ancak 20.yüzyıl başlarında olmuştur(41) Gündüz Ökçün bu durumu kitabında şöyle belirtmektedir:"Pamuk ürününün %80'nini ihraç ediyoruz.Milyonlarca kuruş değerinde pamuk dokuması ithal ettiğimiz gibi,ayrıca Anadolu'da pek yaygın durumda olan ev sanayinde kullanılmak üzere yine milyonlarca kuruş değerinde pamuk ipliği ithal ediyoruz.Görülüyor ki,iplik sanayimiz pek geridir.(42)

İngilizler bankacılık ve sigorta şirketlerinin kurulması içinde bazı yatırımlar yapmışlardır.1863 yılında Londra Güneş Sigorta Şirketi(London Sun Insurance Company) İzmir'de bir şube açarak pamuk nakliyatı ve depolanması konusunda ki riskleri paylaşan Türkiye'deki ilk sigorta şirketi olmuştur.1864 yılında da,Osmanlı Bankası ve sermayesinin tümü İngilizler'e ait olan Osmanlı Maliye Şirketi(Ottoman Financial Association) İzmir'de şubeler açmıştır.(43)

İngiliz tüccarlar yalnız pamukla sınırlı kalmayıp üzüm, tütün,palamut,kökboya,incir,zeytin,haşhaş gibi sanayi hammadde ürünlerinin üretimine de eğilmişler;bu faaliyetlerini 1875 yılından sonra daha da arttırmışlardır.1893 yılında Aydın çevresinde ki bağların çoğu İngilizlerin eline geçmiş,İzmir Uzumbacı ve Brandi İçki Fabrikası Şirketi(Smyrna Vineyards and Brandy Distillery Company Ltd.),İzmir İncir Paketleme Ltd (Smyrna Fig Packers Ltd.),İzmir Kuru Meyve İthalâtçıları Birliği(Smyrna Dried Fruits Importers Association Ltd.),Osmanlı

Ticaretindeki yeri ve önemi", 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir 1985,5S.

(41)Gündüz Ökçün;Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri, İstanbul 1984,136S.

(42)Gündüz Ökçün;a.g.e.,İstanbul 1984,122S.

(43)Orhan Kurmuş;a.g.e.İstanbul 1977,101.-102S.

Yağ Şirketi(Ottoman Oil Company Ltd.) gibi şirketler üretimden malın satışına kadar tüm aşamaları kontrolleri altına almışlardır.Uzüm,incir,zeytin gibi mamulier Batı Anadolu'da işlendikten sonra bu şirketlerin Hamburg,Liverpool,Londra'da ki şubeleri aracılığıyla satılmıştır.(44)

Avrupa ülkelerindeve özellikle İngiltere de geniş bir pazarı olan meyan balı;Batı Anadolu'da köylülerin tarlalarından zararlı ve değersiz olarak nitelendirdikleri meyan bitkisinden elde edilmekteydi.Meyan balı üretimine Mac Andrews ve Forbes şirketini kurarak başlayan İngilizler hammadde bulmak sorunu ile karşılaşmamışlardır;köylüler zaten tarlalarından söktükleri bu bitkilerin teslimatı karşılığında para almalarına şaşırılmışlardır.Şirketin ilk fabrikası 1854 yılında açılmış,bunun hemen ardından Söke,Kuşaklı ve Nazilli'de şirket üç fabrika daha açmıştır.(45)

İngiliz tüccarlar zeytin ülkesi diye adlandırdıkları İzmir körfezinin kuzeyindeki bölgeye de girmişler;Ayvalık'tan başlayarak yağ ve sabun fabrikaları kurmuşlardır.(46).Ayrıca bir grup İngiliz tüccar da palamut özü işleyen fabrikalar kurarak ürettikleri taneni hem iç piyasaya sürmüşler,hem de ihraç etmişlerdir.(47).Değirmencilik alanına da eğilen İngilizler,19.yüzyıl süresince İzmir ve çevresinde birçok un fabri-

(44)Doç.Dr.Ali İhsan Bağış;"Osmanlı Ekonomisinde Ticaret Sektörünün Görünümü Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın İzmir Ticaretindeki Yeri ve Önemi",1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu,İzmir 1985,6.-7S.

(45)Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,174S.

(46)Doç.Dr.Ali İhsan Bağış;"Osmanlı Ekonomisinde Ticaret Sektörünün Görünümü Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın İzmir Ticaretindeki Yeri ve Önemi",1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu,İzmir 1985,7S.

(47)Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,174S.

kası kurmuşlardır.(48)

Çeşitli üretim dallarında fabrika sistemi ile üretim yapan şirketlerin gelişmesi, bazı yedek parçaların Avrupa'dan hemen getirtilememesi, İzmir'de dökümhane, basit onarım işleri ve bazı yedek parçaları imal eden atölyelerin kurulmasına neden olmuştur. Bu atölyelerin çoğu da İngilizler tarafından kurulmuştur.(49)

İngilizlerin Batı Anadolu'da etkin oldukları bir alan da maden işletmeciliği ve ticareti olmuştur. 1869 yılında yürürlüğe giren maden yönetmeliği yabancıları maden arama ve çıkarma konularında Osmanlı vatandaşları ile eşit seviyeye getirmiştir. 1902 yılına gelindiğinde İngilizlerin Batı Anadolu'da işlettikleri maden sayısı toplam 58'i, Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar ise bu sayı toplam 75'i bulmuştur.(50). İngilizlerin 1902 yılında Batı Anadolu'da işlettikleri madenleri Tablo:2'de gösterilmektedir.

TABLO:2

BATI ANADOLU'DA İNGİLİZLER TARAFINDAN
İŞLETİLEN MADENLER - 1902

<u>Madenin cinsi</u>	<u>İngilizlerce işletilen maden sayısı</u>
Zımparataşı	28
Manganez	5
Antimuan	2
Diğer	9
TOPLAM	58

Kaynak:Orhan Kurmuş;a.g.e. İstanbul 1977,187S.

Batı Anadolu'da halı ticaret sektörüne de sızan İngilizler, halı ihracatı tekelini 50 yıla yakın ellerinde bulundurmular ve Batı Anadolu halı ticaretini çeşitli yönlerden etkilemiş-

(48)Orhan Kurmuş;a.g.e., İstanbul 1977,174S.

(49)Orhan Kurmuş;a.g.e., İstanbul 1977,166S.

(50)Orhan Kurmuş;a.g.e., İstanbul 1977,177S.

lerdir.*

1.2.2.2 Izmir Limanı;

Açık denizin etkilerinden uzak oluşu, kıyıya çok yakın bir uzaklıkta sularının derinleşmesi, gemilerin kolaylıkla girip çıkması nedeniyle İzmir Limanı ticari hayatta büyük önem kazanmış, 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra da Anadolu'nun en önemli limanı olmuştur.**

1860'lı yıllara kadar İzmir Limanında düzenli bir rıhtım bulunmayışı gemilerin yükleme ve boşaltma işleri bakımından bazı güçlükler yaratmış, kaçakçılığa olanak sağlayarak gümrük gelirlerinde kayıplara yol açmıştır. (51). Aydın Demiryolunun ilk bölümünün trafige açılmasıyla İzmir Limanının ticaret hacmi oldukça artmıştır.

Tahtadan olan İzmir Limanının yenilenmesi 1860 lı yıllardan itibaren düşünölmeye başlanmış, Kasım 1867'de bir deniz altı depremi sonucu ortaya çıkan dalgaların etkisi ile de bu antik liman tamamen kullanılmaz hale gelmiştir. (52)

Izmir'de yeni bir rıhtım yapılması için Osmanlı Hükümeti 1867 yılında, J.Charnaud ve A.Bunker adlı iki İngiliz tüccara*** imtiyaz vermiş, bu kişiler 1869 yılında imtiyazı Marsilya'da bulunan Dussaud Şirketine satmıştır. 1877 yılında tamam-

*Bu konu tezin ikinci bölümünde 2.1. İngiliz Sermayesinin Batı Anadolu Halıcılığına Etkisi alt başlığı altında genişçe işlenecektir.

**Osmanlı liman şehirlerinde dış ticaretin gelişimi için bkz. Dr. Muhteşem Kaynak; "Osmanlı Devletinde Ulaştırma Sistemi ve Demiryolları", 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir 1985, 1.-7S.

(51) Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu; "Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü", 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir 1985, 1.-7S.

(52) Dr. M. Çınar Atay; Tarih içinde İzmir, İzmir 1978, 94S.

***Bu tüccarların sayısı Dr. M. Çınar Atay'ın a.g.e. inde 3 olarak verilmiş; isimleri J. Charnaud, A. Baker ve G. Guerracino olarak geçmiştir, 94S.

lanan, 18 metre genişliğinde, 3.285 metre uzunluğunda ki rihtım 400.000 sterline malolmuştur. (53).

Izmir limanından 18.yüzyıldan itibaren ihraç edilen maddeleri şu şekilde sınıflandırabiliriz:

Hammaddeler: Balmumu, hallaçlanmamış pamuk, ham pamuk, yapığı sarı, siyah ve boz tiftik, mazı, palamut, manda ve sığır, derisi, şimşir ağacı, cehri, kökboya, şap, nişadır, göztaşı vs.
Gıda maddeleri: İncir, kuru üzüm, (razakı, siyah ve kuş üzümü), hurma ve susam.

Tıbbi bitkiler: Ravend, mahmudiye otu, afyon, safran, senameki anason, dedemene, kalep günlük ve çeşitli buhur vs.

Keyif verici maddeler: Yemen kahvesi ve tütün.

Yarı mamuller: Beyaz ve renkli pamuk ipliği, tiftik ipliği, meşin, sahtiyan, gön ve telatin.

Mamuller: Menemen, Tire ve Manisa dokumaları, alaca dimi, Şam alacası*, İzmir'de dokunan çit**, yorgan yüzü ile müslin mendiller, yünlü olarak seccadeler, kilimler, alaca kilimler halı, koyun kebesi***, cübbe kebeler ve masa örtüsü olarak kullanılan seccadeler ve sabun. (54)

1839 yılına gelindiği zaman ise İzmir kanalıyla yapılan dış ticaret şu şekilde gerçekleşmiştir. İzmir Limanı'ndan İngiltere'ye yapılan ithalatta ilk sıraları pamuklu mamuller, kahve, yünlü mamuller ve demir-çelik almıştır. İzmir Limanı'ndan palamut, kökboya, pamuk ipliği, kuru incir, üzüm, arpa, ham ipek, sünger ve halı ihraç edilmiş ve İngiltere bu ihracatta

(53)Orhan Kurmuş;a.g.e., İstanbul 1977 228.-229s.

*Alaca:Çizgili kumaş

**Çit:Kitreli ince ipekli kumaş

***Kebe:Keçeden yapılan göcük

(54)Halil Sahillioğlu:"1763 te İzmir Limanı İhracat Gümrüğü Tarifesi", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 8 Mayıs 1968, 53.-57s

en önemli alıcı olarak belirlemiştir. (55)

Tablo:3 1839 yılında İzmir'in ithalât ve ihracatını sterlin değeri üzerinden göstermektedir.

TABLO:3

1839 YILINDA İZMİR'İN İHRACAT VE İTHALATI

<u>Ülke</u>	<u>İthalât(sterlin)</u>	<u>İhracat(sterlin)</u>
İngiltere	242.208	433.512
Fransa	45.376	306.372
A.B.D	132.924	174.432
Rusya	46.984	56.756
Toplam	467.492	971.072

Kaynak:Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,46S.

İthalatın ülkelere göre dağılımı ise şu şekilde gerçekleşmiştir.

TABLO:4

İZMİR LIMANI İTHALATININ ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI
(1877-1908)

<u>Yıllar</u>	<u>İngiltere'nin Payı(%)</u>	<u>Avusturya-Almanya'nın Payı(%)</u>
1877-1880	45.2	14.1
1881-1884	44	15.2
1885-1888	37.7*	18.0*
1889-1892	33.2	19.4**
1893-1896	30.8*	bilinmiyor
1897-1900	32.8*	23.1
1901-1904	32.4	24.6
1905-1908	31.0	27.4***

*İki yıl ortalaması.

**Yalnız 1889 yılı ortalaması.

***Üç yıl ortalaması.

Kaynak:Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,233.-234s.

1864-1908 yılları arasında İzmir Limanından yapılan ihracatın ülkelere göre dağılımı ise şu şekilde gerçekleşmiştir.

TABLO:5

İZMİR LIMANI İHRACATININ ÜLKELERE GÖRE DAĞILIM
(1864-1908)

<u>Yıllar</u>	<u>İngiltere'nin Payı(%)</u>	<u>Avusturya-Almanya'nın Payı(%)</u>	<u>Fransa'nın Payı(%)</u>
1864-1867	48.4	bilinmiyor	bilinmiyor

(55)Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,46S.

Yıllar	İngiltere'nin		Avusturya-Almanya'nın		Fransa'nın	
	Payı (%)		Payı (%)		Payı (%)	
1868-1871	41.1	_____	_____	bilinmiyor	_____	bilinmiyor
1873-1876	46.9	_____	_____	bilinmiyor	_____	bilinmiyor
1877-1880	41.4	_____	_____	11.9	_____	bilinmiyor
1881-1884	41.2	_____	_____	13.3	_____	15.6*
1885-1888**	37.1	_____	_____	18.0	_____	13.8
1889-1892	47.6	_____	_____	20.3***	_____	8.0***
1893-1896	49.4**	_____	_____	bilinmiyor	_____	bilinmiyor
1897-1900**	57.6	_____	_____	20.2	_____	6.6
1901-1904	56.0	_____	_____	20.5	_____	6.0
1905-1908	51.2	_____	_____	24.1	_____	6.8
*Üç yıl ortalaması						
**İki yıl ortalaması						
***Yalnız 1889						

Kaynak:Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,246.-247s.

19.yüzyıl sonlarında İzmir Limanının dış ticareti Doğu Akdeniz'in belli başlı limanlarından Beyrut ve Selanik'in çok üzerinde gerçekleşmiştir.1894-1895 yılları için bu üç liman karşılaştırıldığında ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Yıl	İZMİR		SELANIK		BEYRUT	
	Kıymet(Sterlin)		Kıymet(Sterlin)		Kıymet(Sterlin)	
1894	7.482.102	_____	2.700.000	_____	2.772.000	_____
1895	6.614.824	_____	1.885.000	_____	2.172.000	_____

Kaynak:Prof.Dr.Mübahat Kütükoğlu;<Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerin Rolü>, 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Sempozyumu ,İzmir 1985,125.

19.yüzyılda Osmanlı imparatorluğu'nun dış ticareti İstanbul,Trabzon,Beyrut,Selanik ve İzmir limanlarından yürütülmüş bunlardan İstanbul en büyük ithalat limanı,İzmir ise en büyük ihracat limanı olmuştur.Uygun bir limana sahip oluşu ve hammadde kaynağı bakımından zengin bir bölgenin tek çıkış noktasında bulunması İzmir Limanını bu konuma getirmiştir.İngiltere'de 19.yüzyıl boyunca İzmir'den yapılan ihracatın en büyük alıcısı olma özelliğini korumuştur.(56)

(56)Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,455.

11. BÖLÜM

İngiliz Sermayesinin Batı Anadolu Halıcılığına Etkisi ve 19. Yüzyılda Bu Bölgede Üretilen Halıların Kalite, Renk ve Desen Özellikleri.

2.1. İngiliz Sermayesinin Batı Anadolu Halıcılığına Etkisi ve Şark Halı Kumpanyası

2.1.1. İngiliz Sermayesinin Batı Anadolu Halıcılığına Etkisi

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupalı devletlerin özellikle de İngiltere'nin ilişkilerinin en yoğun olduğu dönemdir. İngiliz ticari politikasının temel prensibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş toprakları üzerinde bulunan zengin hammadde kaynakları ile atıl işgücü potansiyelini kendi menfaatleri doğrultusunda harekete geçirmektir. İngilizlerin amaçlarına ulaşabilmek için seçtikleri bölge ise Batı Anadolu'ydu.

Batı Anadolu'da halıcılık, köylülerin tarımsal gelirlerine ek sağlamak amacıyla uğraştıkları bir ev sanayi olup geniş bir coğrafi alana yayılmıştı. Bu işin üretimi organize edildiği takdirde dış ticaretini üstlenecek kurulaşılara çok büyük kârlar sağlayabilirdi. Ayrıca imalatın evlerde kadınlar ve çocuklar tarafından yapılması, bu işle uğraşacak kurulaşılara üretimi yapan kesimin ücretini istediği seviyede tutabilme imkânını da doğurmaktaydı. (57)

Avrupa'da sanayi devrimi sonucu doğan işçi sınıfının gelirinin giderek yükselmesi ve onların eskiden zenginlerin evlerinde gördükleri şark halılarına sahip olma özentileri Av-

(57) Zeki Sönmez: "Batı Anadolu Türk Halıcılığının 19. yüzyıldaki durumu üzerine", Türk Dünyası Araştırmaları Türk Halıları Özel Sayısı, İstanbul 1984, 96.-97S.

rupa'da yüksek bir halı alım potansiyelini de yaratmıştı.(58)

1860'lı yılların başlarında Batı Anadolu'da halıcılık, köylülere malzeme verip sipariş üzerine iş yaptıran Osmanlı tüccarları denetimi altında olmuştur.Bunlardan en önemlisi Hacı Ali Efendi 3000'e yakın eve iş vermiş ve yılda yaklaşık 84.000 metrekare halı dokutturmuştur.(59)

İngilizlerin halıcılığımıza sızmaya başlamalarının ilk izleri 1864 yılında görülmüştür.P.De Andrea,Habif ve Polako, T.A.Spartalı adlı İngilizler bu yıldan başlayarak,iplik ve model vererek Uşak ve çevresinde halı dokutmuşlardır.Bu tarihten sonra da Batı Anadolu'da dokunarak Avrupa'ya ihraç edilen halıların hemen hemen hepsi İngiliz tüccar ve şirketleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

1880'lerin ortalarına gelindiğinde Batı Anadolu halıcılığını tamamen tekelleri altına alan İngilizlerin,İzmir'de kurduğu altı büyük ticaretevi*,halı ipliklerinin egrilmesinden halının ihracatına kadar tüm işlem aşamalarını denetimleri altına almışlardır.(60).İzmir çevresinde ve İzmir'e yakın illerde dokutulan bu halılar İzmir üzerinden ihraç edildikleri için üretim yeri olarak İzmir adını almışlardır.(61)

Bu ticaretevleri geniş bir iplik eğirme,iplik boyama ve aracı örgüt yaratmışlardır.Yılın belli aylarında bölgeye dağılan Osmanlı tebaasındaki gayrimüslim araçılar,bu ticaretevleri adına yün almış,toplanan yünler evlere veya iplik atö-

(58)Öğr.Gör.Erol Sanıbelli;yayınlanmamış ders notları.

(59)Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,146S.

*1880'lerde Batı Anadolu halıcılığını tekelleri altında bulunan altı İngiliz ticaretevi;P.De Andrea Co.,G.P.ve J.Baker Habif ve Polako,Sydney La Fontaine,T.A.Spartalı Co.,Sykes Co'dur.

(60)Zeki Sönmez;a.g.e.,İstanbul 1984,98.-100S.

(61)İsmail Öztürk;"Ege Bölgesi Halıcılığının Demirci ve Gördes Örneğinde Halk Bilimsel Açından İncelenmesi",III.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,Ankara 1987,316S.

yelerine egrilmek için verilmiş;daha sonrada boyanmak için başka evlere veya İzmir'deki boyama atölyelerine gönderilmiştir.Bu arada 1882 yılından itibaren doğal boyarmaddelerin yerini yavaş yavaş anilin adı verilen Almanya ve Belçika'dan getirtilen suni boyarmaddeler almıştır.1888 yılında Aydın'da anilin boyaların kullanılması vali tarafından yasaklanmış;yerine bitkisel boyaların kullanılması zorunlu hale getirilmiştir.Bu durum karşısında birçok boyama atölyesi faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.Çıkarları zedelenen İngilizlerin şikâyetleri sonucunda yasak kısa sürede kaldırılmıştır.Boyama işlemlerinde İngilizlerin anilin boya kullanılmasını istemelerinin nedeni,bu boya kôylülere yüksek fiyatla satıp,boyanmış iplik tutarından düşerek üretimin ilk aşamasında yüksek bir kâr elde etmeleridir.Buna rağmen Kula çevresinde ki boyacılar anilin boya satmamışlar,burada bitkisel boyamacılığı desteklemişlerdir.Çünkü ipliklerin bitkisel boya ile boyanması Kula dolaylarında ki ırmaklarda yapıldığı zaman bu iplikleri bir takım kimyasal maddelerle işleme sokma olayı ortadan kalkmakta ve iplikler doğal yağlarını yitirmediği için halılar üstün bir nitelik sergilemekteydi.(62)

Pretextat Lecomte 1903 yılında Paris'te yayınladığı "Türkiye'de Sanatlar ve Zenaatlar" adlı eserinde bitkisel boyalardan suni boya kullanımına geçilmesinde ki sakıncaları şu şekilde anlatmıştır."Yunlerin boyanması son derece önemli bir meseledir.Şark'ın her tarafında eski halılarda boya çok sabittir;o zamanlar sadece nebati boya kullanırlardı.Bugün ise Avrupa'da imal edilen madeni boyalar kullanılmaktadır ki,bunlar hiç sabit değildir;fakat ucuzdur.şark halılarınının düşüşe geç-

(62)Orhan Kurmuş;a.g.e.,istanbul 1977,146.-147S.

mesinin sebeplerinden biri de işte budur."(63)

1919 yılında Halka Doğru Mecmuası'nda,"Vilayet Halıcılığına Bir Nazar" adıyla yayınlanan yazıda doğal boyaların yerine kullanılan anilin boyanın dezavantajları ise şu şekilde anlatılmıştır."Halâ bugün eski biçim halı tezgâhlarında-klasik modellere göre-aynı nakış ve çiçeklerle bu gibi halılar nesc edilmektedir.Yalnız nebati boyanın eski ustaları kalmamış denilebilir.Bu, sanat namına cidden şayan-ı teessür bir mahrumiyettir.Vaktiyle bu nebati boya mütehasşisları,zamanında nebatatı toplarlar,kaynatırlar ve meydana fevkalâde nefis ve sabit bir boya çıkarırlardı.Nebati boya tesirat-ı havvaiyye ile günden güne kesb-i revnak(parlaklığın artması) eylediğinden mensuc halılar,seccadeler eskidikçe parlaklıklarını ve binaenaleyh o nispetle kıymetlerini arttıırırlar.

Zaman geçtikçe nebati boya yerine-Anilin-denilen boya kaim olmaya başladı.Çünkü bu boyanın istihsali nispeten hem ucuz hem kolaydı.Fakat anilin çürük,gayr-i sabit ve tesirat-ı havaiyye ile rengini atar bir boyadır.Halbuki halılarımız müş terilerine kendilerini en kıymetli hassalardan biri olan nebati boya ile tanıtmış...

Anilin boyanın başlıca mahsuru,onunla telvin edilen(boyanan) halı ve seccadelerin yıkandıklarında renklerinin birbirine karışması ve durdukça rengini atması idi ve filhakika halı mensucatı için bundan büyük bir mahsur tasavvur edilemez."(64)

İpliklerin boyanma işleminden sonra araçılar,köyleri tek

(63)Pretextat Lecomte;Türkiye'de Sanatlar ve Zenatlar 19.Yüz yılsonu,baskıya Hazırlayan:Ayda Düz,Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul,118S.

(64)Turgut Alp;"Vilayet Halıcılığına Bir Nazar" Halka Doğru Mecmuası .1.Yıl,2.seyfi,1919 9.-11S.

tek dolaşarak örgütün en alt kademesinde bulunan dağıtıcılara * İngilizlerin istedikleri halıların miktarını ve boyutlarını bildirir ve dokumacılara dağıtılmak üzere bu iplikleri teslim ederlerdi.

Bundan sonraki aşamada halılar dokuyuculardan toplanarak boyutlarına göre sınıflandırılır ve balyalanarak İzmir'e gönderilirdi. Bu işi üstlenen kesim Rum ve Ermeni aracılardı. Bunlar belirli zamanlarda köylere uğrayarak muhtarlardan dokunmuş halıların alır ve düğüm sayısına göre ödenecek parayı muhtarlarca verirlerdi. Muhtarlar bu paradan kendi paylarını alarak kalanını dokuyuculara dağıtırlardı. (65)

Bir tezgâhta çalışan dokuyucu sayısı halının enine göre değişirdi. Sık düğümlü halılarda 67 santimetreye, daha kaba halılarda 84 santimetreye bir dokuyucu oturtulurdu. İyi bir dokuyucu günde 5000-6000 düğüm atar ve bunun karşılığında yaklaşık 6 peni alırdı. 1890'lı yılların ortalarında bu halıların metrekaresi 15 şilin 6 peniden satılırdı. Bu dönemde bir şilin 5.7 kuruş, bir peni ise 20 para değerindeydi. (66)

Batı Anadolu'da düşük maliyetle üretilen bu halılara Avrupa pazarında kolay kolay rakip çıkmamış; 1884 yılında 155000 metrekaare olan halı üretimi İngilizlerin daha fazla kâr elde edebilmek için bu işi desteklemelerinden dolayı 1893 yılında 367.876 metrekaareye yükselmiştir. Aynı yıllarda İzmir'in halı ihracatı değeri 3 milyon Franktan 7.5 milyon Franka çıkarken ihracatın yaklaşık %70'i İngiltere'ye yapılmıştır. (67)

*Dağıtıcılar, genellikle köy muhtarlarıydı.

(65)Orhan Kurmuş;a.g.e., İstanbul 1977, 147S.

(66)İsmail Öztürk;"Ege Bölgesi Halı Üretim Merkezleri ve El Halıcılığının Üretim ve Pazarlama Sorunları", Belleten, 2. Kitap 1. cilt, Ankara 1986, 370S.

(67)Orhan Kurmuş;a.g.e., İstanbul 1977, 149S.

1890 yılında İzmir ve çevresindeki halı üretim miktarı, bu halıların frank olarak değeri ve ihraç edildikleri ülkeler Tablo:6 ve Tablo:7 de gösterilmektedir.

TABLO:6

1890 YILI İZMİR VE ÇEVRESİ HALI ÜRETİMİ

<u>HALI MERKEZİ</u>	<u>HALI ÜRETİMİ(m2)</u>	<u>DEĞERİ(FRANK)</u>
Uşak	250.900	3.898.000
Gördes	56.000	1.127.000
Kula	35.400	862.000
Demirci	25.000	529.000
Toplam	367.300	6.414.000

Kaynak:Paul Lindau;"1900'lerde İzmir",Çeviren;Doç.Dr.Selçuk Ünü,Türk Dünyası Araştırmaları,38.sayı,10/1985,167S.

TABLO:7

1890 YILI İZMİR VE ÇEVRESİNDE DOKUNAN HALILARIN İHRAÇ EDİLDİĞİ ÜLKELER, İHRAÇ MİKTARLARI VE DEĞERİ

<u>İhraç Edilen Ülke</u>	<u>İhraç Edilen Halı(m2)</u>	<u>İhraç Edilen Halı Değeri</u>
İngiltere	164.462	2.700.000 Frank
Fransa	70.137	1.127.000 "
Amerika	68.460	1.196.000 "
Avusturya-Macaristan	25.014	437.000 "
İstanbul	23.684	414.000 "
Almanya	7.384	129.000 "
Diğer Ülkeler	17.859	312.000 "
Toplam	367.000	6.414.000 "

Kaynak:İsmail Öztürk;"Ege Bölgesi Halıçılığının Demirci ve Gördes Örneğinde Halk Bilimsel Açısından İncelenmesi",III.Milletlerarası Türk Folklor Bildirileri,987,322S.

1890 yılında İngilizlerin dikkatini çeken bir noktada Batı Anadolu halılarında geleneksel motifler yerine Avrupa motiflerinin kullanılması halinde bunların İngiltere'de daha çok alıcı bularak daha yüksek fiyata satılacağıydı.Bu durum karşısında İngiltere'den yeni desenler getirtilerek dokuyuculara eski desenleri bırakıp bu desenleri dokumaya başlamaları söylendi.(68).Pretextat Lecomte daha önce de adı geçen (69)Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,147S.

eserinde bu durumu şu şekilde anlatmıştır."Dokunmaktan başka Şark halısı denilen şeyle ilgisi bulunmayan ve İngilizler tarafından ihraç maksadıyla imal edilen,alabildiğine çirkin ve değersiz Kula ve Gördes halıları vardır.Şark halıcılığının, Avrupa rekabetinin ne kadar zararlı darbelerini yedigine bir delil de budur.Anadolu'nun bu kısmında (Batı Anadolu) imal edilenler,batıyla teması fazla olduğu için bozulmuşlardır." (69).Fakat yüksek fiyatla satılan iyi kalite halılarda geleneksel desenlerin kullanımına devam edildi.

İngilizler bu süre zarfında halıcılığa büyük bir yatırım yapmamıştır.Eve iş verme sistemi kolaylarına gitmiş;fazla yatırım yapmadan yüksek kârlar elde ettiklerinden halıcılığı daha ileri bir düzeye götürmek için pek bir çaba harcamamışlardır.Halı üretim ve ihracatını uzun yıllar tekellerinde tutmalarına rağmen iplik eğirme ve boyama işleri yapan bir kaç atölyenin dışında,bir halı dokuma fabrikası açmamışlardır.Batı Anadolu'da halıcılık 20.yüzyılın başına kadar bir ev sanayi olarak sürmüştür.

İngilizlerin Batı Anadolu'da ki üretim biçimini geri bir düzeyde bıraktığını farkedene bir Avusturya şirketi*,halıcılıktaki yüksek kâr oranının cazibesine kapılarak 20.yüzyıl başlarında Uşak yakınlarında bir halı dokuma fabrikası açmıştır.Yılda yaklaşık 12.000 metrekare halı dokunan bu fabrikada 80 işçi çalışmıştır.Avusturyalıların ilk yıllarda yüksek kârlar elde etmesi üzerine bir yıl içinde Türkler ve azınlıklar küçük sermayelerle 15 tane daha halıcılık şirketi kurmuştur.Fakat bu şirketler İngilizler gibi bir üretim ve dağıtım

(68)Orhan Kurmuş;a.g.e., İstanbul 1977.

(69)Pretxtat Lecomte;a.g.e., İstanbul, 95S.

*Keun ve ortakları.

ağı kurmayı başaramamışlar, dolayısıyla İngilizlerin bulunmadığı yörelerde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Çoğunlukla da ipliklerini İngilizlerin iplik eğirme ve boyama fabrikalarından satın aldıklarından imalat maliyetleri İngilizlerinkinden %50 daha yüksek gerçekleşmiştir. (70). Tekelci durumlarının sarsıldığına farkına varan 6 İngiliz tüccar, 400.000 sterlin sermaye ile İzmir'de Şark Halı Kumpanyasını (Oriental Carpet Manufacturers Ltd.) kurmuşlardır. (71)

2.1.2. Şark Halı Kumpanyası

19. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar, Batı Anadolu'da halıcılık aile şirketleri tarafından yürütülmekteydi. Bu şirketler, gayrimüslim ve Türk tüccarlar aracılığıyla üreticilerden aldıkları halıları İzmir limanı kanalı ile Avrupa ve Amerika'ya ihraç ederlerdi. 19. yüzyılın sonlarında halı ticareti tamamıyla İngiliz tüccarların eline geçti. Şirketler, yaptıkları etüdler sonucunda, sanayi devrimi ile alım gücü yükselen toplulukların el dokusu şark halısı alma eğilimlerinin son derece yüksek olduğunu, bunu sağlamak için tüm Batı Anadolu halı üretim potansiyelinin kullanılmasının bile yetişmeyeceğini gördüler. Başka bir deyişle bir tarafta organize oimadığı için verimsiz çalışan büyük bir üretim potansiyeli, diğer tarafta ise makine halısına yönlendirilmiş, belli bir alım gücü olan, işçi sınıfı bulunmaktaydı. (72)

19. yüzyıl sonlarında kurulmaya başlıyan küçük şirketler de İngilizlerin tekelini sarsmaya başlayınca, altı İngiliz tüccar 400.000 sterlin * gibi büyük bir sermaye ile birleşerek

(70) Orhan Kurmuş; a. g. e., İstanbul 1977, 149.-150S.

(71) Vedat Eldem; Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara 1970, 141S.

(72) Öğr. Gör. Erol Sanıbelli; yayınlanmamış ders notları.

*19. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'nun tarım ürünleri

Şark Halı Kumpanyası'nı* (Oriental Carpet Manufacturers) kurduklar.1908 yılında kurulan Kumpanya'nın temelini bir önceki bölümde adı geçen ve 19.yüzyılın ortalarından itibaren kurulmaya başlayan İngiliz halı şirketleri oluşturmuştur.(73)

19.yüzyıl ortalarına kadar Batı Anadolu halıcılığı,yapagısını tarayıp büken,ipini doğal boyar maddelerle boyayan,halışını örneklikle veya akıldan geleneksel motiflerle dokuyan kişilerin insiyatifinde yüzyıllardır süregelmiştir.1880'li yıllardan itibaren batılı desinatörlerce yapılan desenler,makine iplikleri ve suni boyar maddeler piyasada görülmeye başlamışsa da bunun boyutları o kadar endişe verici değildi.

Şark Halı Kumpanyası,talebi karşılayabilmek ve kârlılığını arttırabilmek için çok düzenli bir üretim politikası izledi ve ilk iş olarak yün ipliği üretimi ve boyanmasını merkezileştirmek için çalışmalara başladı.Bu amaçla İzmir'de iki fabrika ** kuruldu.Gerekli makineler ile teknisyenler Almanya ve Avusturya'dan getirildi.(74).Ayrıca yün ipliklerinin boyanmasında kullanılan anilin boyanın sakıncalarına bir çözüm bulabilmek için Alman kimyagerlerden yardım istendi.Bir kaynaktaki bu durumdan şu şekilde bahsedilmektedir."Anilin boyanın fenalığı meydana geldi,aynı zamanda nebati boyada o kadar az

alanında faaliyet gösteren belli başlı dokuz büyük İngiliz şirketinin sermayeleri 30.000 sterlin ile 500.000 sterlin arasında değişmektedir.Şark Halı Kumpanyasının bu işe başladığı sermayenin yüksekliği gerçekten dikkat çekicidir.Üstelik bu dokuz şirket Batı Anadolu'nun başlıca tarım ürünlerinden üzüm,incir,zeytin,pamuk,tütün,palamut ve haşhaş imalât ve satışında söz sahibi olan şirketlerdi.

*Bu bölümde Şark Halı Kumpanyası'ndan şirket olarak da söz edilecektir.

(73)Gündüz Ökçün;a.g.e.,İstanbul 1984,124S.

**Bu fabrikalar hakkında geniş bilgi tezin 2.3.1.Batı Anadolu'da İngiliz Sermayesi ile Üretilen Halıların Teknik Özellikleri,başlığı altında anlatılacaktır.

(74)Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,150S.

idi ki bu boya ile yapılan halılarla mahreç piyasaların talep ve ihtiyaçlarına yetişebilmek kabil olamıyordu. Birinin fenalık ve ötekinin azlığı nazar-ı dikkate alarak çalışan Şark Halı Kumpanyası, nihayet her iki mahzurdan salim yani hem nebatî boya kadar sabit ve parlak hem de anilin kadar mebzul (bol) bir boya elde etmeyi düşünmüş ve bunun için Alman kimyagerlere başvurmuştur. İşte bugün halıcılık sanatı aleminde yeni bir terakki (ilerleme) ve inkişaf devresi açan alizarin adındaki boya say (emek) ve taharririn (araştırma) eseridir.

...Lâkin nebatî boyanın ne kadar zaman geçerse o kadar saffet ve revnak kesbetmesine rağmen alizarinin verdiği parlaklık gün geçtikçe sönmekte ve aynı zamanda boyanın cevher-i kimyevisi dahil olduğu halıların ömrünün yani kudreti mukavimelerini kısaltmaktadır." (75)

Kumpanya, kuruluşundan çok kısa bir süre sonra halı dokuma işinde de, ıslah ettiği birçok dokuma tezgâhını belli yerlerde toplayarak, atölyeler kurma yoluna gitti. Öncelikle Batı Anadolu bölgesinde İzmir, Burdur, Isparta, Urla, Haçın ve Kırkağaç'ta altı atölye faaliyete geçti. Bunları Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ki 11 atölye takip etti. (76). Atölyelerin kurulması için gerekli olan para, şirketin sermayesi 1.000.000 sterline çıkarılarak elde edildi. Böylece Şark Halı Kumpanyası, demiryolları dışında Türkiye'nin en büyük şirketi konumuna geldi. Atölyelerinden toplam imalâtın yarısını sağlarken diğer yarısını evlerdeki tezgâhlardan sağladı. (77) Dokuyuculara verdikleri malzemenin fiyatını abartarak onları şirkete borçlandırdı.

(75) Turgut Alp; "Vilayet Halıcılığına Bir Nazar-1", Haika Doğru Mecmuası, 1. Yıl, 2. Sayı, İzmir 1916, 9. -11S.

(76) Zeki Sönmez; a.g.m., İstanbul 1984, 105S.

(77) Orhan Kurmuş; a.g.e., İstanbul 1977, 151S.

Aynı zamanda dokuyucuların pazarlama özgürlüklerini de elinden alıp belli bir süre içinde işçilik ücretlerini düşürdü. (78). Şirketin halı dokuyucusuna ödediği ücrette, halının imal edildiği yerin İzmir'e olan uzaklığı ve dokuyucunun bir günde attığı düğüm sayısı etkili olmuştur. 1913-1915 yıllarında şirket, dokuyuculara İzmir'de 1700, Uşak'ta 2200, Kırkağaç'ta 2400, Isparta'da 2600, Sivas ve Burdur'da 3000 düğüme karşılık 40 para ödemiştir. (79)

Şirket, yapacağı alımı ve depolanması, halıların Avrupa ve Amerika piyasasına sürülmesine kadar tüm işlemleri kontrolü altında tutarak çok plânlı bir yol izlemiştir. 1913 yılına gelindiğinde Şark Halı Kumpanyası, Batı Anadolu'da halı dokutup ihraç eden en önemli şirket olmuştur. Şirket rakiplerini böyle ezmiştir ki, bir yıl içinde halı işi ile uğraşan şirketlerin sayısı onbeşten yediye düşmüştür. Hammadde bulamadıkları için üretim plânlarını gerçekleştiremeyen şirketler, alıcılarının güvenini kaybederek iflâs etmişlerdir. (80). Şark Halı Kumpanyası'na karşı koymayı başarıp halı ticaretini devam ettirebilen Türk şirketlerinden biri 1866 yılında kurulan Çolakzade Halı Şirketi olmuştur. Bu şirketin 1926 yılı Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi'nde yayınlanan ilânı özetle şu şekildedir. (Resim:2)

"Çolakzade Halı Şirketi

Kuruluş:1866

Merkez:Baş durak-Refik Bey Çarşısı

Şubeler:Kula ve Isparta çevresi

Acentalar:Demirci, Senirkent (Syguirkend) ve Kadıköy

Dış acentaları:Frankfurt, Münih ve Amerika

Şirket Isparta, Bergam ve Zarfî Ali adı verilen uç tip

halı imal ederek bunları direkt olarak yabancı ülkelere

(78)Öğr. Gör. Erol Sanıbelli; yayınlanmamış ders notları.

(79)Gündüz Ökçün; a.g.e., İstanbul 1984, 124S.

(80)Orhan Kurmuş; a.g.e., İstanbul 1977, 151S

— Guide de Smyrne —

CARPET COMPANY CHOLAK ZADÉ
Founded in 1866 - Y.A. : Zaratet Smyrna.
HEAD OFFICE : Bash Dorak - Rafik bey Charakh.
Fabric of Company : in Coula

Branches : Coula, Sparta and Athens
Agents : Demisly Argoutkond and Kadikoy
Abroad agency : Frankfurt, Mainz and America

The company mark three kinds of carpet called : Sparta, Bergen and Zaraté.
All and export them directly to foreign cities. Accept orders and take upon him
to weave all kinds of carpets as models.

Trad Mark

Information on the fabric

Cholak zade's fabric, the greatest and most perfectione 1 of Turkey working
by an 25 H.S. motor, it have further a ocean motor of the same power. The fa-
bric, by its machinery in the mode ne style make it self alle its necessary weaving
materials. The spinning, colouring and drying machinery and the great light-
ing dynamo are from late creation. At the present time the power frames wer-
king for the firme Cholak Zade are in nombre of 2.300

For alle information and orders
Apply to Head office of company at Smyrna
The orders are executed without delay and conformably
P.A. Carpet company Cholak Zade
Smyrna

Resim 2:1926 Ticari ve İktisadi İzmir Rehberinde yer alan Çolakzade Halı Şirketi ilanı.

satar.Sipariş kabul ederek desenleri belli tüm halıları dokur.Tüm bilgi ve siparişleriniz için İzmir'de ki şirket merkezimize başvurun."(81)

Bir kaynakta ise Şark Halı Kumpanyası'nın tekel haline gelmesi şu şekilde anlatılmıştır."Şark Halı Kumpanyası,yalnız mevadd-ı iptidaiyesini(hammadde) taht-ı inhisarına(tekeline) almak için evvelâ pek mükemmel bir iplikhane,pek mükemmel bir boyahane tesis ve sonra yüksek bir sermaye ile meydana çıkarak bütün imalâtın ancak kendi iplikhanesinde eğrilmiş ve kendi boyahanesinde telvin olunmuş(boyanmış) ipliklere hasrını temin eylemiştir.Bizim halıcılarının ekserisi ise doğrudan doğruya mahreç piyasasına mal sevk etmek imkânını elde edemediklerinden Şark Halı Kumpanyası ile iş yapmak istirarında(riayet etme) kalıyorlardı."(82)

Şirketin 1913 yılında Batı Anadolu'da ki halı üretimi Tablo:8'de gösterilmiştir.

TABLO:8

1913'DE BATI ANADOLU'DA HALI ÜRETİMİ

Yer	Tezgâh Sayısı	İşçi Sayısı	Dokunan Halı(1000m2)
Uşak	1.175	5.500	150
Simav	380	1.120	23
Gördes	800	2.700	60
Demirci	600	1.356	31
Kula	1.500	3.800	35
Isparta	2.160	6.481	117
Egridir	500	1.500	15
Burdur	800	2.400	22
Buldan	250	400	3
Toplam	8.165	25.257	456

Kaynak:Vedat Eldem;a.g.e.,Ankara 1970,142S.

Şirketin aynı yıl toplam halı üretimi 1.087.000 m2 olarak gerçekleşirken bunun %42'si evlerdeki tezgâhlarda,%58'i atölyelerde dokunmuştur.

(81)Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi,Çev.:Elvan Anmaç,Yayınlayan:Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi,İstanbul 1926,203S.

(82)Turgut Alp;a.g.m.,İzmir 1916,12.-14S.

1915 yılında çeşitli ülkelere ihraç edilen halıların değeri Osmanlı lirası cinsinden TABLO:9'da gösterilmiştir.

TABLO:9

1915'DE İZMİR'DEN İHRAÇ EDİLEN HALILARIN DEĞERİ

<u>Devlet İsimleri</u>	<u>Halıların Değeri (Osmanlı Lirası)</u>
İngiltere	311.349,50
Fransa	96.401,00
Avusturya	53.610,00
Amerika	17.401,00
Mısır	12.580,00
Almanya, İtalya, Romanya gibi muhtelif memleketler	20.496,80
Toplam	511.838,30

Kaynak: Turgut Alp; "Vilayet Halıcılığına Bir Nazar-2", Haika Doğru Mecmuası, 1. Yıl, 3. Sayı, İzmir 1916, 12.-14S.

Tablo:9'da gösterilen ülkelere yapılan 511.836 lira 30 kuruşluk ihracatın, 155.647 liralık kısmı Gördes'ten, 150.183 liralık kısmı Isparta'dan, 147.086 liralık kısmı Uşak'tan yapılmıştır. (83)

Şirket Üretim aşamalarından biri olan desen konusunda da çeşitli girişimlerde bulunmuş ve İzmir'de bir desen bürosu açarak kendi istedikleri desenleri burada çizdirmeye başlamıştır. (84) (Resim:3) Bu büroların çalışmaları sonucu Türk halılarının geleneksel kompozisyonları yavaş yavaş terkedilerek barok sanatın kötü uygulamaları yaygınlaşmış; motifler dejene edilmiş ve geleneksel Türk desenleri ile uyum sağlayan yeni biçimler ortaya çıkmıştır.

Şark Halı Kumpanyası, tüm bu olumsuzluklara rağmen halıcılığımızı bazı yönlerden olumlu olarak da etkilemiştir. Kurduğu desen bürosunda, desenler milimetrik kâğıda çizilerek belgelenmiş; ayrıca bazı yörelerde dokunmakta olan yöresel motiflerimiz milimetrik kâğıda aktarıldıklarından günümüze kadar gel-

(83) Turgut Alp; a.g.m., İzmir 1916, 12.-14S.

(84) Orhan Kurmuş; a.g.e., İstanbul 1977, 150S.

Resim 3:Şark Halı Kumpanyası desen atölyesi.

miştir. Kumpanya halıların aprelenmesi işini de halıcılığımıza sokmuş; halılar dokunduktan sonra yeniden bir kırkıma tabi tutularak arka yüzündeki tüyler yakılmış, ön yüzde ise düğümler temizlenmiştir. Ayrıca kimyasal yıkama işlemleri de bu dönemde halıcılığımıza girmiştir. Bu işlemlerle yeni dokunmuş halının parlaklığı artarak renkleri olgunlaşmıştır. Bu halılar Avrupalı alıcıların müzelerde gördükleri halılara benzemesi nedeniyle daha çok rağbet görmüştür.

1926 yılına gelindiğinde Şark Halı Kumpanyası dünyada çeşitli müesseseleri ve acenteleri olan bir şirketti. 1926 yılında İstanbul'da yayınlanan Ticari ve İktisadi İzmir Rehberine Kumpanya şu şekilde bir ilân vermiştir. (Resim:4)

Resim:4 de görülen ilân dökümü şöyledir:

"Şark Halı Kumpanyası

Sermayesi:1.250.000 İngiliz lirası

İhtiyat Akçesi:580.000 İngiliz lirası

Hisse senedatı Paris Borsasında mukayettir. Dünya'da: İzmir, İstanbul, New York, Philadelphia, Toronto (Kanada), Sidney (Avustralya) da müesses olup Türkiye'nin her tarafında, bilhassa Uşak, Isparta, Burdur, Gördes, Kula, Kütahya, Akşehir ve İran'ın şehir ve İran'ın Tahran, Hemedan, Sultanabad, Meşhed, Tebriz ve Şiraz ve Hindistan'ın Amrecya, Govalyör, Serinager, Agra, Delhi, Jampur ve Çin'in Sinsin şehirlerindeki şube ve acenteleri vasıtasıyla münhasıran elde dokunan halı imal eder. Dünyanın en mühim halı şirkettir.

Türkiye'de: Halı ve yün, ipekli ve halı imalinde müstamil arış ve arğaç iplikleri ve elbiselik kumaş ihtiyacat-ı beytiyede mustamel yün örtüler imal ve levazimat-ı askeriye için her nevi elbiselik kumaş, kilim vesaire taahhüt eyler. Mensucat ve mamulatı dahilden tedarik ve mubayea ettiği mevadd-ı iptidaiye ve münhasıran Türk müstahdemi vasıtasıyla Halkapınar ve Mortakya'daki fabrikalarında imal eder. Her türlü tecrübe ve muayene-i resmiye neticesinde kumaşların metaneti sabit olduğu gibi indel-istimal muhassanat ve mükemmeliyetinde tahakkut eylemiştir.

Şark Halı Şirketi Fabrikaları Türkiye'de en vas'î müessesat-ı sanayiye olmakla beraber sanat-ı nesciye'nin son tekâmülü dairesinde tesisat-ı cedideye ilâve edilmekte olduğundan mükemmeliyeti muhafaza eylemektedir. Halı deposu ve boyahanesi Mortakya'dadır. Yün ve iplik kumaş fabrikası Halkapınar'dadır. İdarehanesi Alsancak'ta 652 numaradadır." (85)

CHARK KHALI COMPANYASSI

Sermayé 1,500,000 İnguilla lirassi
İhtiat Akdjessi 580.000 İnguilla lirassi

Hissé sénédati Paris boursacında mukayeddir

Téléfon Béledié 108 Tidjaret 20	CHARK KHALI COMPANYASSI	OUMANNI télégraf adresi Tiryak
---------------------------------------	--------------------------------	--------------------------------------

Dunyada

İsmir, Stamboul, Londra, Paris, Nuvork, Filadéliâ, Taranto (Kanada) Sidney (Avoustralia) dé muşşés olup turkianin ter tarafında, il khassa Onchachak, İsparta, Borden, Queurdess, Koula Démirdj, Qutahya, Akchehir vé Iranin Tahrân, Hémedân, Sultan Abad, Méchhéd, Tibriz, Chiraz vé Hindistanin Amritchar, Oouvalpour, Serbenagar, Agra, Delhi İanpourvé Tchinin Sin Sin Chéhur-lerinde qui choubé vé adjantalari vasitissilé munhassiran édé dokouan-khali imal idér dunyanin én muhim khali Chirquetidir.

Khali dépossi vé boya hanessi mostaquié dédir
Yun vé İplique vé kouchak fabrikassi Halka pounardadir.

**İdaré hanessi Alsandjakda
No. 652**

Turquiada

Khali vé yun vé İpéquli khali imalindé mustamél arich vé argateh İpliquéni vé élbisséliq kouchak vé İhtidjati beylidéde mustamél yun eurluler vé lévazimati aşqénié İchun her név élbisséliq kouchak, qui İm vé saité téhad éyler. Mensoudjat vé mamoulatini dakhilén tédarıqı vé moubayéa İdigui mévadi İbtida İé vé munhassiran turqu mustahdémını vassitissilé Khalka pounar vé mostaquié déqui fabriqularında imal idér. Her durlı tédjruné vé mouayéni -i résmi-İé netidjéssindé kouchaklarinin métanéti sabit oldougı guibi İndél İstimal muhassénat vé muqémmeİ-yéti dé téhakkouk éyde michefir.

Chark Khali Chirqueti fabriqulari turquiada én vassi muşşéssati sénéalyé olmakla bérahér sanaati nédijyéni son téquamulu daİressindé téssissati djédidé İlavé İdlméqude oldougundan muqémmeİyetini muhafaza éyleméqudedir.

51 — 1926 Yılı "İzmir Rehberi"nde "Şark Halı Kumpanyası"nın Türkce

Resim 4:1926 Ticari ve İktisadi İzmir Rehberinde yer alan Şark halı kumpanyası ilanı.

Uzun yıllar batı Anadolu halıcılığını tekeli altında tutmayı başaran ve bu halıları dünyanın çeşitli ülkelerine pazarlayan Şark Halı Kumpanyası; İzmir, Sivas, Burdur, Isparta, Haçin, Urla, Maraş, Kırkağaç'ta imalâthaneler kurarak, Demirci, Akhisar, Sivrihisar, Niğde, Kula, Kütahya, Simav, Manisa, Gördes, Uşak, Denizli, Milâs, Akşehir, Sille'de ise acenteleri aracılığıyla çalışmalarını sürdürdü. (86) 1. Dünya Savaşı yılları sırasındaki faaliyetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamasına rağmen, İngiliz Ticaret Dairesi'ne 96.091 numara ile kayıtlı bulunan şirketin Londra Borsası kayıtlarına göre 1960 yılında halâ faaliyette olduğu bilinmektedir. (87) Ancak şirketin Batı Anadolu'daki faaliyetleri 1934 yılında son bulmuştur. (88)

2.2. Batı Anadolu'da İngiliz Sermayesinin Yoğunlaştığı

Halı Üretim Merkezleri

2.2.1. Uşak

Uşak'ta halıcılığın tarihçesi çok eskilere kadar dayanmaktadır. Fakat zamanımıza kadar gelmiş eski orijinal Uşak halıları 1584-1585 yıllarından kalmaz. (89) Uşak ekolünün temeli ise 15. yüzyıldan itibaren Anadolu'da dokunan ve bir kısmı Uşak'ta yapılmış olan Holbein halıları oluşturur (90) (Resim:5)

16. yüzyılın ortalarında Madalyonlu Uşak adı ile ortaya çıkan ve Avrupa'da birçok saray ve katedrali süsleyen yumuşak formu, zengin kompozisyonlu halılar, ardarda yaratılan yeniliklerle önemini yüzyıllar boyu korumuştur. (Resim:6-7-8)

Madalyonlu Uşak'lar 1570 yılında Avrupalı ressamların tab

(86) Gündüz Ükçün; a. g. e., İstanbul 1984, 124S.

(87) Orhan Kurmuş; a. g. e., İstanbul 1977, 282S.

(88) Yard. Doç. Dr. Bekir Deniz; "Kula Halıları", Bilim Birlik Bazarı, 11. Yıl, 43. Sayı, İzmir, 15S.

(89) Oktay Aslanapa; Türk Sanatı, İstanbul 1962, 54S.

(90) Walter A. Hawley; Oriental Rugs, Çev.: Elvan Anmaç, London 1925, 174S.

Resim 5:Uşak ekolünün temelini
oluşturan ve Lotto halı-
sı diye bilinen bir halı.

Resim 6:Madalyonlu Uşak halısı.

otard'ın tablo-
sviri, 18. yüzyıl
t et d'histoire.
, Contesse de

Resim 7-8: Ressamların tablolarında yer alan Uşak halıları.

lolarında görülmeye başlanmış olup başlıca uç gruba ayrılabilir. Bunlar, ortada büyük bir madalyon, köşelerde çeyrek madalyonların bulunduğu ilk grup; ortadaki madalyonun birkaç defa tekrar ettiği ve yanlarda yarım madalyonların görüldüğü ikinci grup; Yıldız Uşak olarak bilinen sekiz köşeli yıldız ve bir de eşkenar dörtgen şeklindeki motifleri diyagonal olarak sıralandığı üçüncü gruptur. (91)

Madalyonlu halıların ilk örneklerinde tek madalyon vardır. Ende tüm zemini kaplayan oval madalyonun etrafı siluet şeklinde çiçekli bir bantla çevrilmiştir. Sini de denilen bu bantın içinde rumi ve çiçek dalları dolaşır. Ortada rumi ve rumi başlıklardan oluşan ikinci bir madalyon yer almıştır. Köşelerde sonradan Yıldız Uşak'lara konu olacak motif, yumuşak hatları ile çeyrek büyüklükte yerleştirilmiştir. Madalyonla köşe motifleri arasında kalan zeminde çiçek dalları siluet şeklinde görülür. Ana bordürde büyüklü küçüklü hatailer raport düzende yerleştirilmiştir. İç sedef genellikle asma dalı, dış sedef çiçekli geometrik formludur.

Daha sonraları, ortada tek, iki başta yarımşar madalyon ve köşe motifinin yarım olarak karşılıklı dört parça halinde yer aldığı halılar görülür. Siluetli zemin daha dar ve bordür iç yapıya uygun bir tarzda rumi ve çiçek motifleri ile bezenmiştir. Aynı tarzda fakat üç göbekli halılarda madalyonların basıklaştığı ve motiflerin yumuşak hatlarını kaybetmeye başlayarak geometrik bir havaya burüdüğü görülür. Sarı, kırmızı ve lacivert bu halılarda en çok kullanılan renklerdir. (92)

Madalyonların yıldız şeklini almasıyla Yıldız Uşak halı-

(91) Şerare Yetkin; Türk Halı Sanatı, İstanbul 1974, 75.-84S.

(92) Oktay Aslanapa; Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı, İstanbul 1987, 107.-113S.

ları meydana gelmiştir.(Resim:9) Bunlarda halının ortası belirtilmez ve madalyonların sonsuz örneğe göre sıralanmış olduğu daha açık şekilde belli olur.Yıldızlar ve baklavalar kendi aralarında alternatif olarak sıralanmıştır.Kırmızı,lacivert ve sarı çoğunlukla kullanılmıştır.

Madalyonlu ve Yıldız Uşak'lardan sonra, beyaz zeminli Uşak halıları görülmektedir.Bunlar,Çintemani ve Kuşlu Uşak olarak iki grupta toplanır.(Resim:10-11-12)

Ayrıca seccade ve saf seccada şeklinde üstün bir sanat zevki ve becerisi ile gerçekleştirilmiş yapılara da rastlanmaktadır.(93)

Uşak halılarında genellikle kiremit kırmızısı,lacivert,yeşil,beyaz,sarı,canlı mavi ve konturlarda siyah sık rastlanan renklerdir.Gördes düğümü ile dokunan halıların desimetre-karedeki sıklığı 16x16 ile 32x40 arasında değişir.Düğüm sıraları fazla sıkışmamış olup bir düğümle bağlı iki çözümlü teli aynı seviyede veya biraz aşağıdadır.Çözümü yün,atkısı genellikle kırmızı renkte ve iki düğüm sırası arasında iki defa yer almıştır.Helmeleri de yün olan halının havları uzun kesilmiştir.(94)

19.yüzyıl sonlarıyla 20.yüzyıl başlarında Avrupa'ya özellikle İngiltere'ye ihraç edilen ve Yaprak Uşak olarak tanınan yeşil,lacivert ve kırmızı renklerin hâkim olduğu bir grup halı(Resim:13-14),ayrıca Avrupa zevkine uygun,sipariş üzerine yapılan çok ve çeşitli renklerin bulunduğu Elvan adı verilen başka bir grup halıda Uşak'ta üretilmiştir.(95)

(93) Oktay Aslanapa: Halı Sanatı, İstanbul 1962, 55S.

(94) Walter A.Hawley: a.g.e..London 1925, 175S.

(95) Besim Atalay: Türk Halıçılığı ve Uşak Halıları, Ankara 1967 45S.

Resim 9:Yıldız Uşak.

Resim 10:Çintemani desenli bir
Uşak halısı.

Resim 11:İzmir adı ile çikış yapan bir Uşak halısı.

Resim 12:Kuşlu Uşak.

Resim 13-14:19.yüzyıl sonu ile 20.yüzyıl başlarında İngiltere'ye ihraç edilen Yaprak Uşak'lar.

19.yüzyıldan 1.Dünya Savaşına kadar olan zaman süresince Uşak'ta Çifte ilme(Uşak Halısı),Kirman Halıları,Zarif Ali Halıları ve İsviçre'nin yünün doğal renkleri ile üretilmesini istediği halılar da dokunmuştur.

Bu halılardan Çifte ilme adı ile tanınan halı grubuna,göbekli-köşeli,içi dolu,madalyonlu,yaprak,kürt,çerkes desenleri girmektedir.Bu grup halıların kalitesi 18x19'dur.Atkı ve çözüğü yündür.ilme iki kattır.Bu nedenle Çift ilme halıları denmektedir.Halılarda kırmızı ve lacivert renk hâkimdir.

Kirman Halıları adı verilen grubun desenleri Uşak Çift ilme halıları ile aynı olup sadece ilme ipliği tek kattır.

19.yüzyılda çıkan diğer bir halı tipi de yabancı tüccarların siparişi üzerine dokutulan ve Zarif Ali olarak tanınan gruptur.16x18 kalitesindeki halıların renkleri çok koyu olup,bordo ve lacivert zemin rengi olarak kullanılmıştır.

Bu yüzyılda Uşak'ta İsviçre'nin siparişi üzerine yünlerin doğal renklerinden faydalanılarak dokutulan bir halı grubu da türemiştir.Fakat 20.yüzyılın başında yapığı fiyatlarının artması ile bu halının üretimi durdurulmuştur.(96)

"Uşak'ın en eski halıcılarından Uşaklıgil'lere göre,19.yüzyıl Uşak halıcılığı şu şartlar altında gelişmiştir.1895 tarihinde Uşak'ta büyük bir yangın olmuştur.Bu haber,Londra Halı Borsasına ulaştığı zaman,Uşak halılarının fiyatları dört misline çıkmıştır. ...Yine Uşaklıgil'lerin ifade ettiğine göre Uşak'ta o tarihten itibaren 2500-3000 tezgâhın 1929 yılına kadar fevkaledede veya normal çalışması neticesi,Avrupa'ya ya-

(96)Güngör Işıksaçan:Batı Anadolu'nun Başlıca Halı Merkezlerinde İmal Edilen Halıların Desen ve Kaliteleri Üzerine Araştırmalar,İzmir 1964,12.-135.

pılan halı ihracatı o günki kıymeti ile 8.000.000 Türk lirası gibi mühim bir meblag tutumaktadır."(97)Kısaca 19.yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başlarında Uşak,Batı Anadolu'nun en önemli halı merkezlerinden biri haline gelmiştir.

2.2.2.Gördes

Kaynaklara göre,Manisa'nın bir ilçesi olan Gördes'te halıcılık 17.yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır.Bu halılar bazı uzmanlarca dokuma tekniği,renk ve çizgi zerafeti ile dünyanın en mükemmel halıları olarak kabul edilmiştir.

17.yüzyıldan itibaren üretilen Gördes halıları desenlerine göre,Kız Gördes,Sinekli Gördes,Elmalı Gördes,Taraklı Gördes,Kandilli Gördes,Sütunlu Gördes,İbrikli Gördes,Çubuklu Gördes,Göbekli Gördes,Mihrablı Gördes,Marpuçlu Gördes ve Saf Gördes olarak sınıflandırılabilir.(98)(Resim:15-16)

Gördes'in en çok görülen türleri ise odalık ve namazlıktır.Renkleri genellikle aynı olmasına rağmen,bir kural olarak odalıkların rengi daha mat ve açıktır.(99)

17.yüzyıla ait halılarda dışta ince bir şerit,bunun devamında içe doğru geniş bir bordür bulunur.Bordürün içi top çiçekler,her biri kelebeliği andıran üç yapraklı çiçekler veya değişik bitkisel motiflerle bezelidir.Daha sonra küçük çiçeklerle süslü yanyana sıralanmış ince dar şeritler bulunur.Bazı örneklerde ise bu dar şeritlerin yerini,arak ismi ile anılan geometrik motiflerle bunların arasındaki karanfil motifleri almıştır.Zeminin etrafı ise bitkisel motiflerle bezenmiş genişçe bir bordür tarafından çevrilidir.

Dikörtgen şeklindeki halı zemininde ise çift veya tek

(97)Güngör Işıksaçan;a.g.e.,İzmir 1964,125.

(98)Yrd.Doç.Dr.Bekir Deniz;"Gördes Halıları".Bilim Birlik Başarı ,12.Yıl,45.Sayı,İzmir,13S.

(99)Walter A.Hawley;a.g.e..London 1925,169S.

Resim 15-16:Gördes halıları.

mihrap bulunur.Tek yönlülerde,mihrap merdiven şeklinde daralarak yükselir.Mihrabın içe bakan yüzleri yanyana dizilmiş çiçeklerle süslüdür.İçeride boş kalan kısım bazen olduğu gibi bırakılır,bazende kandil,ibrik veya çiçek demetleriyle süslenir.

Çift yönlülerde ise genel karakter tek mihraplularla aynıdır.Ortada küçük bir göbek,göbeğin etrafı ibrik motifleri ile bezelidir.Mihrabla göbek arasında kalan boşluk ise bazı halılarda koyu renkli beneklerle doldurulur.(100)Halıların hepsinde ince bir şeritle zeminden ayrılan ayetlik ve tabanlık bulunur.(101)Halıların hemen hemen hepsinin zemininde Rodos zambacı veya küçük bir çiçek dalı şeklinde hayat ağacı,mihrabın iç kısmında ya da bordürde zemine karşı görülür.Canlı kırmızı yeşil,sarı,mavi ve beyazın açıkli koyulu tonları en çok kullanılan renklerdir.(102)

18.yüzyıl Gördes halıları,17.yüzyıl Gördes halılarının gelenekselliğini devam ettirirken,bitkisel motifler yoğunlaşmış;Koç Boynuzu motifi ve manzara deseni gelişmiştir.Koç Boynuzlu halılarda mihrabın altındaki geniş bordür üzerinde koç boynuzu deseni görülür.Manzaralı halılarda ise halı zemininde yanyana dizilmiş veya üstüste sıralanmış bahçeli evler veya etrafı bahçe ile çevrilmiş bir cami tasvir edilir.Bazen mihraptan sarkan bir çiçek demetiyle ikiye bölünen halı zeminine manzaralar simetrik olarak yerleştirilir.

19.yüzyıl Gördes halılarının çoğunda bordürde görülen şe-

(100)Yrd.Doç.Dr.Bekir Deniz;"Gördes Halıları",Bilim Birlik Başarı,12.Yıl.45.Sayı,İzmir,14S.

(101)Prof.Dr.Oktay Aslanapa;Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı,İstanbul 1987,156S.

(102)Walter A.Hawley a.g.e.,London 1925,170S.

ritler ortadan kalkar;elma,karanfil ve çiçek motifleri bunların yerini alır.Bazı halılarda ise zemin küçük çiçeklerle dolurulmuştur.Ayrıca 19.yüzyıl ve 20.yüzyıl başlarında görülen batı etkisiyle gelişmiş Mecidi,Çakıroğlu,Kayme ve Osmanlı Devletini simgeleyen bayrak kompozisyonlu halılarda görülür.Asmayaprağının işlendiği Asmalı adı verilen halılarda vardır(103)
(Resim:17-18)

Düğüm tarzı,çift bağlama adı verilen Gördes düğümüdür.Düğüm sıklığı desimetrekarede 28x32 ile 48x56 arasında değişir.Bunun yanında 19.yüzyıldan sonra 12x18,14x18,16x22,20x28 kilitelerde de halılar yapılmıştır.Gördes halılarının düğümleri basık olup havlar çok kısa kesilmiştir.İlmesi yün,ender olarakta keten olan halıların,çözüğü yün veya pamuktur.Nadir parçalarda ise çözgü ipektir.Atkı,yün veya pamuk,nadiren ipek olup iki düğüm sırası arasına iki defa atılmıştır.Kenarlar,iki veya üç katlı atkı ipliğiyle örülmüş;bazı ender parçalarda köşelere ipek saçaklar eklenmiştir.(104)

Günümüzde Gördes halılarının eski orijinal örnekleri dünya müzelerinin en değerli eserleri arasına girmiştir.

2.2.3.Kula

Manisa'nın bir ilçesi olan Kula'da halıcılık 17.yüzyılın sonlarından itibaren gelişmeye başlamıştır.0 yıllarda Kula'nın coğrafi özelliği,geleneklerine bağlı oluşları,dışarıya kıç vermemeleri gibi bazı etkenler nedeniyle dokuma ve motif özellikleri yüzyıllar boyu korunmuştur.Fakat Gördes ile aralarındaki yakın ilişki dolayısıyla bazen iki yöre halısının kompozisyonları ayırdedilemeyecek kadar birbirine yakın ol-

(103)Yrd.Doç.Dr.Bekir Deniz;"Gördes Halıları",Bilim Birlik Bazarı,12.Yıl,45.Sayı,İzmir,15S.

(104)Walter A.Hawley;a.g.e.,London 1925,171S.

Resim 17:Çakıroğlu halısı.

Resim 18:Asmalı Mescid.

muştur.(105)

Kula'larda mihrab,Gördes'lere oranla daha sade olup,Uçgen şeklinde düz veya ince kademelidir.Küçük çiçekli bir şerit mihrabı çevreler:tek ayetlik kullanılır.Çiçek figürlü olan zeminde ortadan inen ters vazolar görülür.İç kenarlardan küçük karanfiller sarkar, zeminde küçük çiçekler kandilin yerini alır.Zemin renginin yumuşak görünümü üzerinde bu dallar canlı renkleri ile bir zıtlık oluşturur.

Bordürler detaylı işlenmiş ince şeritler halindedir.Sayıları ona kadar çıkan şeritler bazen hep aynı genişlikte(2.5 cm.),bazen biri esas bordür olarak daha geniş tutulmuştur.Beyaz zemin üzerinde koyu renkli küçük çiçekler sıralanmıştır. Geniş bordürde Kula'ya has geometrik bitkisel motifler yer almıştır.(106)

18.yüzyıla tarihlenen Kula halıları genellikle seccade tipinde olup 17.yüzyıl geleneklerini devam ettirir.19.yüzyıl Kula halıları da eski gelenekleri devam ettirmiş;18.yüzyıl sonunda çıkan manzara deseni bu yüzyılda dahada yaygınlaşır. Bu halılarda zemin bir kontürle çevrilip içi manzara ile doldurulur.Bu manzaralarda üstüste dizilen ağaçlar ve bunlar arasındaki evler görülür.Bazen evlerin üstünde bir gemi resmi yer alır.Ağaçlar arasında mezar taşları olduğu takdirde,bunlara Mezarlı Kula denir.19.yüzyıldan günümüze ulaşabilen Kula halıları desenlerine göre,Vazolu Kula,Manzaralı Kula,Kömürcü Kula gibi isimlerle anılmaktadır.(107)(Resim:19-20-21)

20.yüzyılın ilk yarısına ait Kula halıları 19.yüzyıl halı

(105)Walter A.Hawley;a.g.e.,London 1925,171.-172S.

(106)Prof.Dr.Oktay Aslanapa;Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı,İstanbul 1987,156S.

(107)Yrd.Doç.Dr.Bekir Deniz;"Kula Halıları",Bilim Birlik Bazarı,11.Yıl,43.Sayı,İzmir,14.-15S.

Resim 19:Yılanlı Kula.

Resim 20:Mezarlı Kula.

Resim 21:19.yüzyıl Kula halısı.

larının şema ve desen gelenegini devam ettirir. Halılarda, üzeri küçük çiçeklerle süslü yanyana dizilen ince dar şeritler ve geniş bir bordür vardır. Bu bordürde lüle ve karanfil gibi şematize edilmiş bitkisel motifler yer alır. Tek mihraplılarda ayetlik yazı ile doldurulmuş; çift mihraplılarda ise halı zemi ni vazolardan çıkan bitkisel motiflerle süslenmiştir. Bu yüzyıla ait halıların bazılarında ayetlik ortadan kalmıştır.

20. yüzyıl halıları seccade, yan halısı* ve sedir halısı olarak üretilmiş; desenlerine göre, Göllü Kula, Gelinli Kula, Dilkozlu Kula, Çiçekli Kula, Vazolu Kula, Servili Kula ve Manzaralı Kula isimlerini almıştır. (108)

Kula halılarında zemin genellikle kırmızı, sarı nadiren mavi; mihrab çoğunlukla açık mavi, ayetlik ise lacivettir. Halılarda yeşil, kahverengi ve sarı sık görülen renklerdir. Düğüm tarzı Gördes düğümü olup, desimetrekarede düğüm sıklığı 20x28, 30x50, 40x48 arasında değişmektedir. Çözüğü ve ilmesi yündür. Atkı da yün olup bazen sarı renkte boyanmıştır. Çok eski halılarda iki atkıdan biri jüttür. Havlar, kısa veya orta uzunlukta dır. (109)

20. yüzyıl başlarında bile Kula halıları halâ geleneksel özelliğinden pek birşey kaybetmemiştir.

2.2.4. Isparta

Isparta halıcılığının geçmişi oldukça yenidir. 1890-1891 yılları arasında Isparta'da görev yapmış mutassarrıf Zihni Paşa**Isparta'da halıcılık konusunda ciddi girişimler başlat-

*Yan halısı: iki tanesi birarada serildiğinde taban halısı büyüklüğünü alan halı.

(108) Yrd. Doç. Dr. Bekir Deniz; "Kula Halıları", Bilim Birlik Bazarı, 11. Yıl, 43 Sayı, İzmir, 1968.

(109) Walter A. Hawley; a. g. e., London 1925, 174S.

**Kaynaklarda Babanzade Mustafa Zihni Paşa olarak da geçmektedir.

miştir.Halıcılık çalışmaları için bir şirket kurduran Zihni Paşa bu şirketin hisselerinin çoğunu almış ve kendi harem daireesine halı tezgâhları kurdurarak ailesinden bazılarını halı dokumaya alıştırmıştır.

Daha sonra dolandırılan şirket feshedilmiş;halıcılığın gelişmesine Isparta'da sürgün bulunan Haçik Usta önyak olmuş ve İzmir'le ilişki kurarak Isparta'da Şark Halı Kumpanyasının bir şubesini açmıştır.(110)

Isparta halıcılığı tarihsel Türk halıcılığının bir kolu olarak geliştirilmediği için Isparta halılarında karakteristik bir desen oluşmamıştır.İran,Çin ve Hint gibi yabancı kökenli desenler ile Amerika ve İngiltere'nin zevkine uygun olarak hazırlanmış desenler dokunmuştur.Bu desenler kullanılarak dokunan halılardan bazıları;Madalyon adı verilen sedir halıları,Amerikan adı ile bilinen ve daha çok İran'dan gelen motiflerin bozulmasıyla oluşan halılar,Gülistan adı verilen bu yöreye has desenlerin oluşturduğu halılar,muşamba deseni,Çin deseni,köşe-göbek deseni halılardır.(111)(Resim:22)

Ayrıca 19.yüzyıl sonları ile 20.yüzyıl başlarında İngiltere'nin Manchester kentinden ithal edilen pamuk ipliklerinin çözüğü olarak kullanıldığı halılar da Manchester adı ile anılmaktadır.

Isparta halılarının atkı ve çözgüsünde yün ve pamuk kullanılmıştır.Genellikle 26x33 kalitede üretim yapılmışsa da,24x28,24x30,25x31 ve hatta 50x50 kalitede halı dokunduğu görülmüştür.(112)19.yüzyıldan 20.yüzyılın başlarına kadar İngiliz-

(110)Mustafa Koc;Isparta'da Halıcılık Albümü,İstanbul 1954, 13.-15S.

(111)Hasan-Piraye Yalın;"Isparta Halıcılığı",Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi,2.cilt,19.sayı,230S.

(112)Güngör Işıksaçan:a.g.e.,İzmir 1964,18S.

Resim 22:Isparta halı fabrikasında yapılmış bir Isparta deseni.

ler ve diğer yabancılar bu bölgede ucuz emek karşılığı kendi zevklerine, renk ve motif anlayışlarına göre halı dokutmuşlardır. (113)Uzun yıllar Şark Halı Kumpanyası, Çolakzadeler ve Yı-lancızadeler gibi şirketlerin idaresi ile Isparta halıcılığı disiplinli bir şekilde yürütülmüştür.

2.3. Batı Anadolu'da İngiliz Sermayesi ile Üretilen

Halıların Teknik ve Sanatsal Özellikleri

2.3.1. Batı Anadolu'da İngiliz Sermayesi ile

Üretilen Halıların Teknik Özellikleri

19. yüzyıl sonlarına kadar Batı Anadolu'da halılarda el e-girmesi iplik kullanılmaktaydı. İplik yapımına geçilmeden önce toplanan yapraklar öncelikle tefrik işlemine tabi tutulurdu. Bu işlem sonunda en uzun lifler çözümlük, orta boydakiler ilme-lik, kısa lifler ise atkılık olarak ayrılır; lifler taranarak temizlenir ve paralel hale getirilirdi. Fıtil haline getirilen yünler, kirmanla eğilerek istenilen kalınlıkta iplik yapılırdı. (Resim:23-24-25-26)

İngilizlerin halıcılığımıza girmesi ve yurt dışına yapı-lan ihracatın giderek artması nedeniyle el e-girmesi iplik, ih-tiyacı karşılayamaz olmuştur. Bunun için 20. yüzyıl başlarından itibaren Batı Anadoluda çeşitli yün iplik fabrikaları kurul-maya başlandı.

1913 sanayi istatistiklerine göre yün halı ipliği üretimi yapan fabrikaların sayısı altı idi. Fabrikalardan üçü Şark Ha-lı Kumpanyasına aitti. Bunlardan ikisi İzmir'de Kozineri Lui İplik Fabrikası ve Blaklar Yün Fabrikası, diğeri Bandırma'da Şark Halı Şirketi Binköy Fabrikası idi. Ayrıca İstanbul'da

(113) Cevdet Öztürk: "Isparta Halısının Teknik Özellikleri", Halı Gazetesi, 1. Yıl, 4. Sayı, Isparta 1967, 125.

Resim 23:Tefrik işlemi.

Resim 24:Yunlerin taranması.

Resim 25:Fital yapımı.

Resim 26:İpligin egrilmesi.

Uhuvvet-i Osmanlı Halı Anonim Şirketi,Uşak'ta Yılcıoğlu ve Bıraderler ve Şürekası ile Bıçaklı Bıraderler ve Mehmet Zeki Kumpanyası İplik Fabrikası bulunmaktaydı.Bu fabrikalardan Uşak'ta bulunanlar üretimlerini Şark Halı Kumpanyasına vermektedir.(114)

İzmir'de bulunan fabrikalarda 1/4,1/2,3/4,1 ve 2 İngiliz numarası*kalın,bükülmemiş tek kat halı ipliği hazırlanmaktaydı.Uşak fabrikaları ipliklerini 7,10,12,...35 dirhemlik iplik**şeklinde ifade ediyorlardı.Bu iplikler boyasız olarak satılmakta ve halı yapılan yerlerde boyanmaktaydı.(115)

İplik fabrikaları ilk kurulduğu zaman İngiltere'den ithal edilen kullanılmış makinelerle üretim yapmış;daha sonra bu makineler sökülerek yerlerine Alman malı modern makineler monte edilmiştir.1913 yılında halı ipliği üreten altı fabrikanın toplam üretimi 1.675 ton olup Üç İngiliz fabrikasının bu üretimdeki payı 1.340 tondur.(116)

Bir kaynaktan el eğirmesi iplikten,makina ipliğine geçişin sakıncaları şu şekilde anlatılmıştır."Bir de halı nesci için kullanılan yünlerin halı imaline elverişli olanları var, olmayanları var.Evvelce halıcularımız buna fevkalade ehemmiyet verirlerdi. ...Meselâ,halı imaline yarayan yünler şayaka, şayak imaline elverişli olanlar da halıya gelmiyor.Diğer taraftan fabrikalar eski halıcular gibi yünleri iplik yapmak için elde eğirmediklerinden ve binaenaleyh nevilerine dikkat etmediklerinden halılar eskileri gibi sağlam olmuyor."(117)

(114)Gündüz Ökçün;a.g.e.,İstanbul 1984,129.-130S.

*Yün ipliklerinde İngiliz numarası 1 libreye kaç kez 256 yarıda düştüğünün ifadesidir.1 libre=453,6 gr.1 yarıda=914 mm.

**100 m.uzunluğundaki ipliğin dirhem üzerindeki ağırlığı.

(115)Gündüz Ökçün;a.g.e.,İstanbul 1984,121S.

(116)Orhan Kurmuş;a.g.e.,İstanbul 1977,153S.

(117)Turgut Aip;a.g.m.,İzmir 1916,9.-11S.

İngilizlerle birlikte halılarda kullanılan hammaddelerde de bir takım değişiklikler oldu. Atkı ve çözügülerde pamuk ipliği kullanılmaya başlandı. Pamuk ipliği halıya belli bir sertlik kazandırarak, halının daha sağlam olduğu imajını yaratmakta ve maliyetini düşürmekteydi. Ancak yüksek fiyata satılan iyi kalite halılarda el eğirmesi iplik kullanılmaya devam edildi. (118)

1880'li yıllarda sentetik boyaların halı piyasasına girmesine kadar Anadolu'da boyacılık, son derece önemli sırları babadan oğula geçen bir sanat kolu idi. Rengin tonunu ve boyanın hasılığını yüzyıllar boyunca gelen birikimler sonucu öğrenip uygulamışlar; bitkilerin hasadı ve ipliklerin boyama tekniğine kadar son derece uzun ve eziyetli uğraşlar vermişlerdir. Tek başına ayrı bir sanat kolu olan doğal boyamacılıkta, bu işle uğraşan kimseler sırlarını sadece kendi ailelerine aktardıklarından birkaç nesil sonra önemli detaylar unutulmuştur. (119)

Sentetik boyar maddelerin keşfine kadar ipliklerin boyanmasında asma yaprağı, aspir, cehri, ceviz, hayıt, indigo (çivitotu) karamuk, kızılgaç, kök boya, mazi, muhabbet çiçeği, murt, palamut meşesi, sumak ve sütlegen bitkisi çoğunlukla kullanılan ve haslıkları yüksek olan bitkilerdi. (120) Bunlardan kök boya, 19. yüzyıl sonlarına kadar İzmir'den ihracatı yapılan ticari önemi yüksek bir bitki idi. Haziran, Ağustos aylarında çiçek açan bitkinin boya için köklerinden faydalanılır, en az üç yaşına gelmiş bitkilerin kökleri ilkbahar ve sonbaharda toplanarak öğü-

(118) Prof. Ünder Küçükerman; İzmir Limanı ve Isparta Halı Fabrikası, İstanbul 1990, 147.-148S.

(119) Walter A. Hawley; a. g. e., London 1925, 42S.

(120) Geniş bilgi için bkz. Öner Eyüboğlu, İtir Okaygün, Fusun Yaş; Doğal Boyalarla Yün Boyama, İstanbul 1983, 52.-100S.

tülür ve kırmızı renk elde etmek için kullanılırdı.(121)(Resim:27-28)

Tüm bu bitkileri toplamak ve onlardan boya hazırlamak oldukça zor bir işti.19.yüzyıl sonu ile 20.yüzyıl başlarında Batı Anadolu halılarına olan talep fazlalığı nedeniyle doğal boyalar yerine kullanılmak ve İngiliz tüccarlar kâriarını daha da arttırabilmek için Avrupa'dan anilin boya getirtmişlerdi.

Hammaddesi katran olan anilin boya ilk kez 1856 yılında William Henry Perkin tarafından bulundu.Aynı yıl Alman kimyager Prof.A.Wilhelm anilin kırmızısını geliştirerek,anilinden doğal kökenli boyalardan elde edilen tüm renklerin yapılabilmesini söyledi.

Anilinin bazı sakıncaları nedeniyle,1868'de Alman kimyagerler grubu alizarini sentetik olarak yaptılar.Bu boyanın yapılması ile bitkisel boya kullanımı ve üretimi kısa bir süre sonra gerilemeye başladı.(Resim:29)Avrupa araştırma laboratuvarları araştırmalarına devam ederek,doğal boyar maddelerle hiç bir bağı ve benzerliği olmayan boyalar geliştirmeye devam ettiler.(122)

Tüm bu sentetik boyalar İngilizler aracılığıyla Batı Anadolu'ya girdi.Halılarımızda geleneksel doğal boyar maddelerle boyanmış iplikler yerine,sağlanması kolay sentetik boyalarla boyanmış iplikler kullanılmaya başlandı.Bu uygulama hem kullanma kolaylığı hem de maliyet açısından İngiliz şirketlere büyük kârlar sağladı.

(121)T.C.Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük Sanatlar, Sanayi Bölgeleri ve Siteler Genel Müdürlüğü;Bitkilerden Elde Edilen Boyalarla Yün Liflerinin Boyanması, Ankara 1991,62.-63S.

(122)Öner Eyüboğlu, İtir Okaygün, Füsün Yaraş; a.g.e., İstanbul 1983,19S.

Resim 27:Rubia Tinctorum(kök boya)bitkisinin kökleri.

Resim 28:Rubia Tinctorum bitkisinin köklerinin öğütülmüş hali

Resim 29:Dogal boyar maddelerle boyanmiş iplikler.

İngilizlerin hammadde ve boyada meydana getirdiği olumsuzluklar, hızlı ve düşük maliyetli üretim hedefi geleneksel karakterdeki halılarımızda kalite düşüklüğüne neden olurken pazar talebi doğrultusunda değişik ve yeni boyutlarda halılar da üretilmeye başlandı.

TABLO:10

19.YÜZYILDAN 20.YÜZYILIN BAŞLARINA KADAR İNGİLİZ SERMAYESİ İLE BATI ANADOLU'DA ÜRETİLEN HALILARIN

KALİTE VE BOYUTLARI

<u>Üretim Yeri</u>	<u>Kalite*</u>	<u>Boyut</u>
Uşak	18x18, 22x22, 25x30, 32x40, 16x32, 16x36	Değişik**
Göğdes	12x16, 14x18, 16x22, 20x28, 28x32, 28x46, 48x56, 32x63	90x150cm., 160x210cm.
Kula	20x26, 30x42, 30x45, 30x50, 40x48	100x150cm., 160x210cm.
İsparta	24x30, 26x33, 28x36, 36x46, 48x48, 50x50	Değişik**

*10x10cm2.deki;çözgütelixdüğüm sayısı esas alınmıştır.

**Değişik boyutlar;46x80cm.,50x100cm.,55x120cm.,65x138cm.,70x150cm.,140x200cm.,160x210cm.,170x235cm.,205x295cm.,230x315cm.,270x330cm.,300x400cm.,400x500cm.dir.

Kaynak:Walter A.Hawley;a.g.e..London 1925,171,174.-176,196S.

2.3.2.Batı Anadolu'da İngiliz Sermayesi ile Üretilen

Halıların Sanatsal Özellikleri

Türk'lerin geleneksel sanatlarından biri olan halıcılık, yüzyıllar boyunca Türk'lere bağlı olarak gelişmiştir.Ancak 19.yüzyıldan itibaren Batı Anadolu halıcılığına giren İngilizler,halılarımızın renk ve desen özelliklerini büyük ölçüde etkilemişlerdir.

Avrupa'da el halısı,zenginlerin evlerini,sarayları ve katedralleri süsleyen dekoratif bir unsurdur.Sanayi devriminden sonra üretilmeye başlanan makina halıları da işçi sınıfına hitab ediyordu.Ancak bu sınıfın parasal olanaklarının artması ve el halılarına karşı ilgi duymaları İngilizleri Batı Anado-

lu halıcılığında yeni bir üretime itmiş;bu durumdan faydalanan İngilizler düşük maliyetli ve Avrupa işçi sınıfının beğenebileceği desenlerde halı dokutturmaya başlamışlardır.

Düşük maliyetli halıların desenleri,Avrupa'lı sanatçılar tarafından kendi sanatlarına özgü motif ve kompozisyonlarla kendi zevklerine göre yorumlanarak yapıliyordu.Bu nedenle Barok,İran,Kafkas,Afgan,Hint ve Çin desenleri 19.yüzyılın sonlarında yaygın olarak halıcılığımıza girdi.(Resim:30-31)Ayrıca bu dönemde makina halısı katalogları Avrupa'dan getirtilerek desen bürolarında bunlara benzer desenler yaptırıldı(Resim:32-33-34-35-36).Piyasada rağbet görmeyip eleştiri alan,el halısına uyarlanmış makina halısı desenlerinin üretimi azaltıldı.Daha sonraki halılarda ise yöresel motiflerimiz yorumlanarak Avrupa beğenisine sunuldu.(123)

Bir kaynakta Şark Halı Kumpanyasının yaptırdığı desenlerden şu şekilde bahsedilmiştir."Şark Halı Kumpanyası,Avrupa müzelerinde bulunan bütün Türk ve Acem,Şark'ın en eski en kıymetli halılarının en ince tafsilatına varıncaya kadar yağlı boya resimlerine aldırılmış.Bunları nev'i nevi-Milas,Uşak,Bergama,Gördes,Kula,Kürt,Acem:il'ahır-ı-muntazaman tasnif ettirmiş ve sonra muvazzaf,mütehassıs sanatkarlarından oluşan bir desen atölyesi tesis eylemiştir.Burada elyevm(bugün)sanatkarlar her nev'in birer parçasını meselâ Gördes nevi'nden bir mihrap,Bergama nevi'nden bir orta çiçeği,Uşak nevi'nden bir kenarlık almak suretiyle yeniden yeniye münteziç(kaynaşmış),mürekkep(karma)numuneler vucuda getirmektedirler.Kumpanya bu yeni modeller üzerine istediği ebatta tezgâhlara sipariş veriyor ve halıların modellerine tevafuk-u taamını(tamamen uyma)

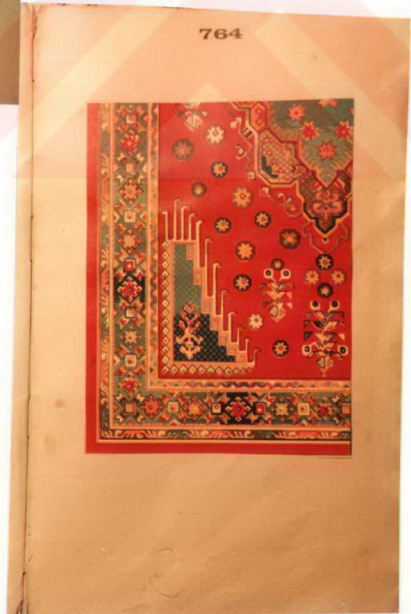
Resim 30: Bir Çin halısı
deseni.

Resim 31: Bir Afgan halısı
deseni.

Resim 32-33:El halı-
sına uyarlanmaya ça-
lışılmış makina halı-
sı desenleri.

Resim 34-35:El halısına uyarlanmaya çalışılmış makina halısı desenleri.

Resim 36:El halısına uyarlanmaya çalışılmış makina halısı deseni.

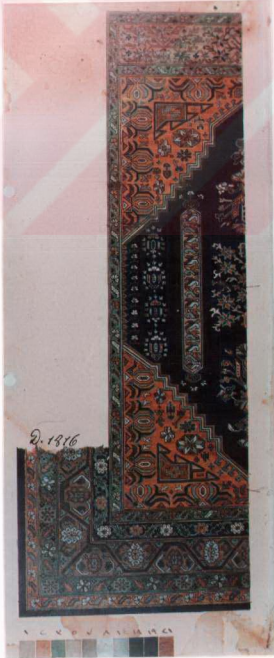
gayet sıkı bir surette teftiş ve murakebe eyiliyor(denetliyor) ...En fazla yapılan şey,meselâ garpın zevkine daha fazla yararlanmak için salon,yatak odası,yemek odası,yazıhane gibi birbirinden başka yerlere tasnifen münasebet alacak şekiller,modeller vucuda getirmiş oimasıdır.Meselâ,müşterinin zevkine ve halıların serilecekleri odaların nevi'lerine göre ciddi,ağır,fantazi,şuh,sade veya mürekkep örnekler var."(124)

19.yüzyıl sonları ve 20.yüzyıl başlarında üretilen halıların renklerinde genel bir sadeleşme oldu.Uşak'larda kırmızı yeşil ve lacivert renkler ağırlık kazandı.(Resim:37)Kula'da yapılan halılarda pastel renkler devam ederken,kırmızı zeminde ikinci renk olarak lacivert veya siyahın zemin rengi olarak kullanıldığı halılarda yapıldı.(Resim:38)Gördes'de İngilizlerin isteğine göre birçok renk kullanıldı.Isparta'da ise tüm yörelerde yapılan halıların desen ve renklerinden faydalanıldı.Bazı halılarda 9-10 renk kullanılırken bazılarında 2-3 renk kullanıldı.(Resim:39-40-41)

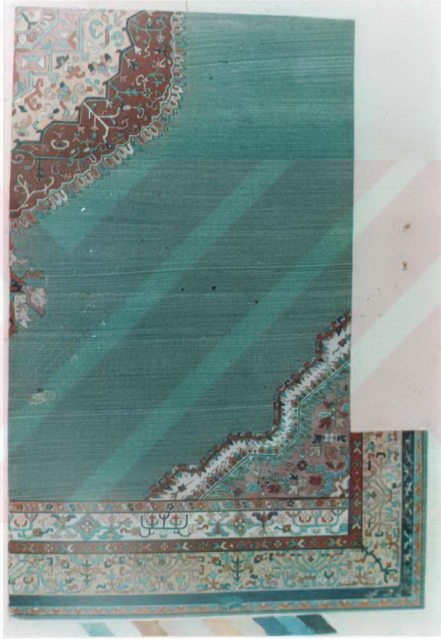
Şark Halı Kumpanyası öncülüğünde üretilen halıların kompozisyonlarında genellikle madalyon kullanıldı.Madalyonun etrafını çevreleyen zemin bazı halılarda tamamen boşaltılırken(Resim:42),bazı halılarda bir motif siluet olarak tekrarlandı.(Resim:43-44)Eski orijinal Madalyonlu Uşak halıları ve Yıldız Uşak halılarının motifleri dejenere edildi.(Resim:45)Kalitenin de düşmesiyle motifler geleneksel niteliklerini kaybettiiler.Madalyonlu halıların dışında serpmeye çiçekli kompozisyonlar sıkça kullanıldı.Bu kompozisyonların çoğu 1/4'ü 1 raport şeklinde idi.(Resim:46-47)

(124)Turgut Alp;"Vilayet Halıcılığına Bir Nazar-1",Halka Doğru Mecmuası,1.Yıl,2.sayı,Izmir 1916,9.-11S.

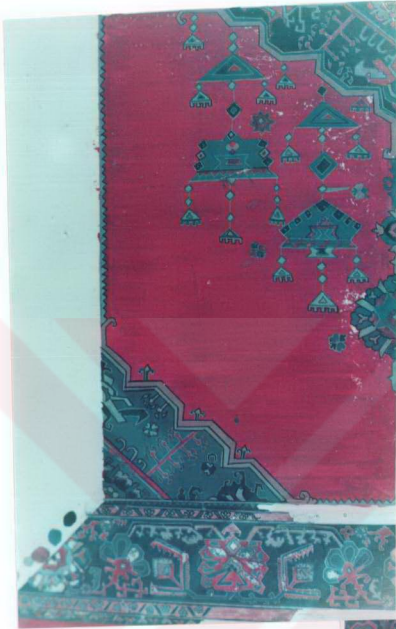
Resim 37:Uşak halısı deseni.

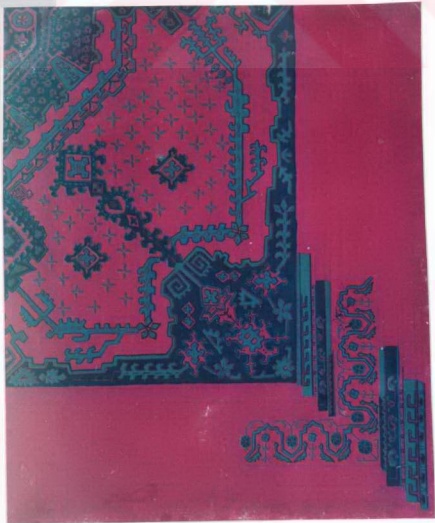
Resim 38:Kula halısı deseni.

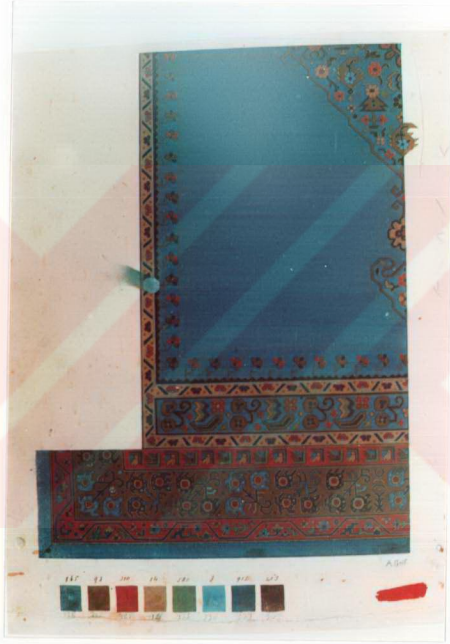

Resim 39:On renkle yapılmış bir Uşak halısı deseni.

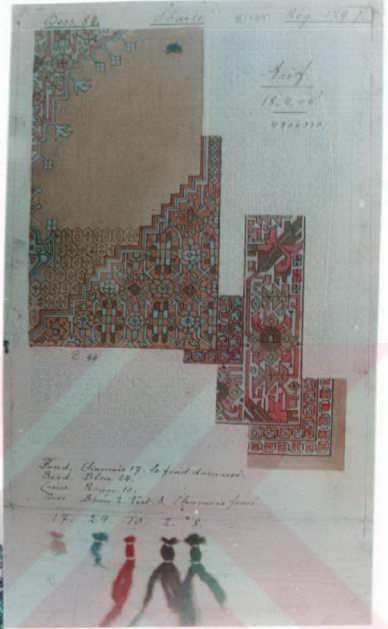
Resim 40-41:Az renk kullanılarak
yapılmış desenler.

Resim 42:Zemini tamamen boşaltılmış bir halı.

Resim 43-44:Zeminde siluet olarak motiflerin tekrarlandığı halı desenleri.

Resim 45:Dejenere edilmiş bir Yıldız Uşak deseni.

Resim 46-47: Serpme çiçekli
iki halı deseni.

Şark Halı Kumpanyası, Avrupa toplumunun karmaşık beğenilerine göre el dokusu halıların çoğunu Batı Anadolu halıcılık merkezlerinde dokutturmuştur. Avrupa'da büyük bir halk kesimi için düşük maliyetli, onların zevkine ve kültür seviyelerine uygun kompozisyonda ve renklerde üretilen halılar, Batı Anadolu geleneksel halıcılığını olumsuz yönde etkilemiştir. Buna rağmen belli bir kesim için geleneksel karakterde halılar da üretilmiştir.

III.BÖLÜM

ÖRNEK OLARAK YAPILAN HALI DESENLERİ VE ÜRETİLEN BİR HALI

3.1.Desenlerin Tasarlanması,Cizimi ve Boyanması

3.1.1. 1'nolu Desen

Geleneksel Türk halıcılığının en belirgin özelliklerinden biri,halı ustalarının zengin doğa gözlemlerine dayanarak ürettikleri motif ve kompozisyonları kişisel form ve renk anlayışıyla yorumlamalarıdır.19.yüzyılın ortalarına kadar süren bu yaratıcı özellik,halı sanatımıza teknik kolaylıkların girmesi ve halılarımızın ticari bir meta halini almasıyla 20.yüzyıl başlarında bazı bölgeler dışında tamamen ortadan kalktı.

Her dokuyucunun kendinden bir özellik katarak halı dokuması fikrinden yola çıkarak,bu çalışmada Milas yöresi özgün halıları örnek alındı.Milas halılarında bulunan kandil,ibrik,sekiz köşeli yıldız,yengeç,çarkifelek,S,hayat ağacı,karanfil,lâle ve saç bağı motifleri kullanılarak,zeminde köşe-göbek,zeminin geri kalan kısımlarında ise serpme motifli bir kompozisyon yapıldı.Ana bordür,iki sedef ve dört çubukla zenginleştirildi.

Milimetrik kâğıda motiflerin aktarılmasıyla oluşan desen yöreye özgü dokuz renkle sınırlandırıldı.Çizgi dışı bir anlayışla zeminde tamamen beyaz renk kullanıldı.Ana bordürün zemininde açık kırmızı,sedeflerin zemininde ise deve tüyü rengi kullanılarak diğer motifler bu üç rengin yanında mavi,açık yeşil,koyu yeşil,sarı,koyu kırmızı ve siyahın dengeli olarak dağıtılmasıyla renklendirildi.Daha sonra halının tamamının efekt çalışması maket kartonu üzerine yapıldı.(Resim:48-49-50)

Resim 48:Efekt çalışması yaparken.

Resim 49:Efekt alışması.

Resim 50:Efekt alışması
(detay).

3.1.2. 2'nolu Desen

2'nolu desen 19.yüzyıl sonlarından itibaren İngilizlerin halıcılığımıza girmesiyle kullanılan bazı yabancı kökenli motiflerle, geleneksel motiflerimizin yozlaşması sonucu meydana gelen motiflerden oluşturuldu.

Ana bordürde, Kula ve Gördes'in eimalı bordürünün aldığı değişik şekil açıkça görülmektedir. Zeminde yer alan ağaç motifi bizim sanatımızdaki hayat ağacı yerine yabancıların inançlarına uygun, onların zevkine seslenebilecek tarzda yapılmış bir Noel ağacı şeklindedir. Diğer motiflerde de Avrupa sanatına göre yorumlamalar hissedilmektedir.

Desenin boyanmasında 19.yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başları Avrupa zevkini yansıtan renk tonlarının seçilmesine özen gösterildi. Beyaz, sarı, lacivert, yeşil ve pembe olmak üzere beş renk kullanıldı. 300 tel, 600 sıra, 30x40 kalite ve 100x150cm. boyutlarında bir halı oluşturabilecek şekilde desenin 1/4'ü milimetrik kâğıda aktarıldı. (Resim:51)

3.2. Desenin Dokuyucu İçin Hazırlığı ve Dokuma Siparişi

359 tel, 667 sıra, 30x40 kalite ve 120x167cm. boyutlarında bir halı dokunması için desenin 1/4'ü milimetrik kâğıda aktarıldı. Çizilen imalat desenin dokuma kolaylığı sağlaması açısından enine şeritler halinde kesildi; verniklenerek kartonlara yapıştırıldı. Bu desene dayanarak dokuyucu halıyı dokudu. (Resim:52)

3.3. Dokunan Halının Eleştirisi

Dokuma kontrolünü sağlamak ve ulaşım kolaylığı nedeniyle dokuma yöresi olarak Kula seçildi. Desen usta bir dokuyucuya verildi.

Resim 51:2. desen (mitimetrik kâgıda çizimi).

Resim 52:1. desen (mitimetrik kâgıda çizimi)

Kula yöresinin özelliklerinden ötürü renk tonlarında Mirlas'a nazaran hafif farklılıklar oldu.Düğüm şekli olarak bu yöreye özgü olan tek bağlama(sine düğümü) kullanıldı.Dokuyucunun ustalığı sayesinde dokuma sıklığı,dolayısıyla boyut siparişteki şekliyle tamamen aynı oldu ve halıda belirgin bir dokuma hatası meydana gelmedi.Dokuma sonrasında ön ve arka yüzü temizlenen halı,yıkayıp ikinci defa kırıldı.(Resim:53-54)

Resim 53:Dokunan hallı.

Resim 54:Halıdan detay.

SONUÇ

Osmanlı-İngiliz ekonomik ilişkilerinin temeli,Kanuni Sultan Süleyman'ın 1553 yılında Anthony Jerkinson adlı İngiliz tüccara verdiği kişisel imtiyazla atılmış;ilk resmi ekonomik ilişkiler ise 11 Eylül 1581'de Turkey Company'nin kurulmasıyla başlamıştı.19.yüzyıla gelindiğinde Osmanlı-İngiliz ekonomik ilişkileri büyük mesafeler almış,1838 yılında imzalanan Balta Limanı anlaşmasıyla da İmparatorluk kendini ekonomik açıdan İngilizlerin kucagina bırakmıştı.

19.yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı-İngiliz ekonomik ilişkilerinde Batı Anadolu özellikle İzmir Limanı çok önem kazanmıştı.Anadolu'nun çıkış noktasında bulunan İzmir Limanı'nın İngilizler için ticarete uygun olması,ayrıca Batı Anadolu'nun sömürülmeye hazır hammadde kaynaklarının İngilizleri çekmesi İzmir Limanının önem kazanmasına neden olarak gösterilebilir.

Aynı dönemde Avrupa'da sanayi devriminden sonra doğan işçi sınıfınının doğru halısı alma isteklerinin çok fazla olduğunu gören İngilizler,bu işten de büyük kârlar sağlayacaklarını hissetmişlerdi.19.yüzyıla kadar Anadolu insanının tamamen yaratıcı gücü ile devam eden halıcılığımız,bu tarihten sonra özellikle İngilizlerin etkisinde kaldı.

İngilizler çağdaş şirket anlayışı,düzenli ve disiplinli iş akımı,kalifiye eleman kullanımı dolayısıyla verimlilik arttırımı ve milimetrik kâğıt kullanımı gibi olumlu özellikleri halıcılığımıza kazandırdı.Fakat İngilizlerin hızlı üretim hedefi halılarımızın kalitesini düşürdü.Eskiden 60x60,50x50 gibi kalitelerde yapılan halılar daha düşük kalitelerde dokunmaya başlanınca desenlerde belli bir yozlaşma oldu.El eğirmesi yün iplik yerine kullanılan makine iplikleri,çözgü ve atkı

de kullanılan pamuk iplikleri halılarımızın mukavemetini düşürdü. Eskiden doğal boya larla boyanan iplikler, anilin gibi haslıkları düşük sentetik boya larla boyanınca belli bir süre sonra halılarının renginde solma meydana geldi. Kısaca İngilizler 19. yüzyıldan başlayarak özellikle Batı Anadolu'yu sömürmüş ve bu arada halıcılığımıza örgütlenme ve disiplinli çalışmanın yanında tamir edilmesi güç yaralarda açmışlardır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- 1-ACAR, Belkıs; Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı Galerisi, Oğun Kardeşler Ofset Tipo Matbaası, Ankara (tarih yok), 32S.
- 2-ASLANAPA, Prof. Dr. Oktay; Türk Sanatı, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş., İstanbul 1962, 97S.
- 3-ASLANAPA, Prof. Dr. Oktay; Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd.Şti., İstanbul 1987, 235S.
- 4-ATALAY, Besim; Türk Halıçılığı ve Uşak Halıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara 1967, 86S.
- 5-ATAY, Dr. Çınar; Tarih İçinde İzmir, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını:3, İzmir 1978, 156S.
- 6-AVCIUĞLU, Doğan; Türkiye'nin Düzeni, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, 607S.
- 7-BAĞIŞ, Ali İhsan; Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Turhan Kitapevi, Ankara 1983, 150S.
- 8-BERKES, Prof. Niyazi; 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, 1. Cilt Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, 144S.
- 9-BERKES, Prof. Niyazi; 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, 2. Cilt Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970, 377S.
- 10-BULAÇ, Ali; İslam Dünyasında Toplumsal Değişme, Endülüs Yayınları, İstanbul 1990, 206S.
- 11-CEM, İsmail; Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi İstanbul 1973, 576S.
- 12-DIRIK, General Kâzım; Türk Halıçılığı ve Cihan Halı Tipleri, Alaattin Kırıl Basımevi, İstanbul 1938, 145S.
- 13-ELDEM, Vedat; Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1970, 327S.

- 14-EYÜBOĞLU, Öner, İtir Okaygün, Füsün Yaraş; Doğal Boyalarla Yün Boyama, Uygulamalı Eğitim Vakfı, İstanbul 1983, 138S.
- 15-GÜLERMAN, Prof. Dr. Adnan; Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Resmi Teksir Yayınları No:235, İzmir 1987, 216S.
- 16-IŞIKSAÇAN, Gungör; Batı Anadolu'nun Başlıca Halı Merkezlerinde İmal Edilen Halıların Desen ve Kaliteleri Üzerine Araştırmalar, Ege Üniversitesi Yayınları No:91, İzmir 1964, 174S.
- 17-KARAL, Ord. Prof. Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, 5. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, 288S.
- 18-KARAL, Ord. Prof. Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, 6. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976, 321S.
- 19-KOÇ, Mustafa; Isparta Halıcılık Albümü, Şevket Unal Matbaası, İstanbul 1954, 72S.
- 20-KURAT, Akdes Nimet; Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, 213S.
- 21-KURAT, Prof. Dr. Akdes Nimet; Türk İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952, 32S.
- 22-KURMUŞ, Orhan; Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Bilim Yayınları, İstanbul 1977, 295S.
- 23-KOÇUKERMAN, Prof. Önder; İzmir Limanı ve Isparta Halı Fabrikası, Sümer Halı Yayını, İstanbul 1990, 272S.
- 24-KOTUKOĞLU, S. Mübahat; Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838), 1. Cilt, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:42, Ankara 1974, 151S.
- 25-KOTUKOĞLU, S. Mübahat; Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1838-1850), 2. Cilt, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Yayınları No:1997, İstanbul 1976, 152S.

26-LECOMTE, Pretextat; Türkiye'de Sanatlar ve Zeneatlar 19.Yüz-yıl Sonu, Baskıya Hazırlayan: Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser İstanbul (tarih yok), 213S.

27-NOVIÇEV, A.D.; Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi Çev.: Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara 1979, 159S.

28-ÖKÇON, Gündüz; Osmanlı Sanayi 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını No:299, Ankara 1971, 222S.

29-ÖZYOKSEL, Murat; Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları, Arba Yayınları, İstanbul 1988, 306S.

30-PAMUK, Şevket; Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913), Yurt Yayınları, Ankara 1984, 221S.

31-RATHMANN, Prof.Dr.Lothar; Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Hazırlayan: Ragıp Zorakolu, Belge Yayınları, İstanbul 1982, 212S.

32-TC.Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük Sanatlar, Sanayi Bölgeleri ve Siteler Genel Müdürlüğü; Bitkilerden Elde Edilen Boyalarla Yün Liflerinin Boyanması, Ankara 1991, 167S.

33-YERASIMOS, Stefanos; Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Çev.: Babur Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, 599.-1157S.

34-YETKİN, Şerare; Türk Halı Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No:150, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul 1974, 165S.

Yabancı Kaynaklar:

1-HAWLEY, A.Walter; Oriental Rugs, Çev.: Elvan Anmaç, John Lane The Bodley Head Ltd., London 1925, 306S.

2-Guide D'Izmir, Publications De L'association des Amis Des Antiquites D'Izmir Et Ses Environs No:21, İstanbul 1934, 276S.

Makaleler:

- 1-BAGIŞ,Doç.Dr.Ali İhsan;"Osmanlı Ekonomisinde Ticaret Sektörünün Görünümü Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın İzmir Ticaretindeki Yeri ve Önemi",1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir 1985,1.-12S.
- 2-"Çolakzade Halı Şirketi İlanı": Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi,Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi,İstanbul 1926,67S.
- 3-DECDELİ Hale,Reşat KASABA;"Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci",Toplum ve Bilim 23.Sayı,Güz 1983,41.-54S.
- 4-DENİZ,Yrd.Doç.Dr.Bekir;"Gördes Halıları",Bilim Birlik Başarı,12.Yıl,45.Sayı,İzmir 1986,13.-19S.
- 5-DENİZ,Yrd.Doç.Dr.Bekir;"Kula Halıları",Bilim Birlik Başarı,11.Yıl,43.Sayı,İzmir 1985,13.-19S.
- 6-INALCIK Halil;"Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle",Bellekten,15.Sayı,Ankara 1951,629.-684S.
- 7-KAYNAK,Dr.Muhteşem;"Osmanlı Devletinde Ulaştırma Sistemi ve Demiryolları",1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu,İzmir 1985,1.-12S.
- 8-KIRAY,B.Mübeccel;"Az Gelişmiş Memleketlerde Şehirleşme Eğilimleri;Tarihsel Perspektif İçinde İzmir",ODTO Gelişme Dergisi,1.Cilt,Ankara 1971,476.-497S.
- 9-KOTOKOĞLU,Prof.Dr.Mübahat;"Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Liman ve Gümrüklerinin Rolü",1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu,İzmir 1985,1.-12S.
- 10-LINDAU,Paul;"1900'lerde İzmir",Çev.:Doç.Dr.Selçuk Onlu,

- Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 38. Sayı, 10/1985, 148.-181S.
- 11-ÖKÇÜN, Prof. Dr. Gündüz; "1885 Öncesi Osmanlı Ekonomisine Genel Bir Bakış", 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir 1985, 1.-15S.
- 12-ÖZTÜRK, Cevdet; "Isparta Halısının Teknik Özellikleri", Halı Gazetesi, 1. Yıl, 4. Sayı, Isparta 1987, 11.-15S.
- 13-ÖZTÜRK, Yrd. Doç. Dr. İsmail; "Ege Bölgesi Halı Üretim Merkezleri ve El Halıcılığının Üretim ve Pazarlama Sorunları", Belleten, 1. Cilt, Ankara 1986, 367.-375S.
- 14-ÖZTÜRK, Yrd. Doç. Dr. İsmail; "Ege Bölgesi Halıcılığının Demirci ve Gürdes Örneğinde Halk Bilimsel Açısından İncelenmesi", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, 5. Ciltten Ayırılı Basım, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1987, 313.-325S.
- 15-SAHİLLİOĞLU, Halil; "1763'de İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Mayıs 1968, 53.-57S.
- 16-SÖNMEZ, Yrd. Doç. Dr. Zeki; "Batı Anadolu Türk Halıcılığının 19. Yüzyıldaki Durumu", Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Halıları Özel Sayısı, İstanbul 1984, 95.-106S.
- 17-"Şark Halı Kumpanyası", Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi, Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi, İstanbul 1926, 68S.
- 18-TURGUT Alp; "Vilayet Halıcılığına Bir Nazar-1", Halı Doğru Mecmuası, 1. Yıl, 2. Sayı, İzmir 1916, 9.-11S.
- 19-TURGUT Alp; "Vilayet Halıcılığına Bir Nazar-2", Halı Doğru Mecmuası, 1. Yıl, 3. sayı, İzmir 1916, 12.-14S.
- 20-UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; "19. Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebatına dair Vesikalar", Belleten, 13. Sayı, Ankara 1949, 573.-648S.
- 21-YALIM Hasan-Piraye; "Isparta Halıcılığı", Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, 2. Cilt, 19. Sayı, 223.-232S.

Yayınlanmamış Ders Notları:

-Öğr.Gör.Erol Sanıbelli;9 Eylül Üniversitesi G.S.F.Öğretim
Üyesi.

ÖZGEÇMİŞ

1967 İzmir doğumluyum.1985 yılında İzmir Özel Amerikan Kız Lisesi'nden mezun oldum.Aynı yıl Ege Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Tekstil Mühendisliği Bölümü'ne girdim.1989 yılında bu bölümün Tekstil Teknolojisi Opsiyonundan mezun oldum.1990 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Halı-Kilim-Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladım.Aynı yıl Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisans yapmaya başladım.